

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Katedra historie

Olomouc 2020

Bakalářská diplomová práce

Vývoj rodových sídel na Moravě jako projev reprezentace ve středověku

*The development of family residencies in Moravia as a manifestation of
representation in the Middle Ages*

Vypracovala: Tereza Křížková

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Somer, Ph.D.

Poděkování

Chtěla bych srdečně poděkovat svému vedoucímu mé bakalářské práce, panu doktorovi Tomáši Somerovi, za trpělivost, za ochotu, za pomoc se shromažďováním veškeré literatury, a nakonec za všechny rady, jimiž do této práce přispěl. Dále bych chtěla poděkovat svému příteli a své rodině za veškerou podporu, které se mi od nich dostalo.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou bakalářskou práci vypracovala samostatně na základě literatury a dalších zdrojů uvedených v závěru práce.

V Olomouci dne.....

Tereza Křížková

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je postihnout vývoj rodových sídel, které charakterizují rodovou reprezentaci čtyř rodů, sídlících během středověku na Moravě. Vzhledem k širokému časovému záběru se práce zaměřuje především na období vrcholného středověku. Práce si všímá toho, jakým způsobem byla vykreslována reprezentace středověkých sídel pomocí jejich iniciátorů (stavebníků), což by mělo umožnit zachycení toho, jak se hrad proměňoval v průběhu času. Práce je rozdělena na dvě hlavní části. První část se věnuje především obecnému rámci zahrnujícímu základní poznatky o dané problematice vývoje hradu jako takového až po významný prvek šlechtické reprezentace, hradní kapli. Druhá část se zaměřuje na konkrétní významné šlechtické rody, které se během středověku dostaly na výsluní a vlastnily své rodové sídlo na území Moravy.

Klíčová slova

Středověk, Šlechta, Reprezentace, Hrad, Hradní kaple, Rod, Sídlo, Vývoj, Morava, Lichtenburkové, Páni z Pernštejna, Moravští Šternberkové, Páni z Kravař

Abstract

The bachelor thesis is trying to describe the development of family residences which are based on the family representation of four families in the Middle Ages in Moravia. Due to the wide time span, the work focuses mainly on the period of the high Middle Ages. The work pays attention to the way in which the representation of medieval settlements was depicted with the help of its initiators (builders), which should allow to capture how the castle has changed over time. The work is divided into two main parts. The first part deals mainly with the general framework, including basic knowledge about the development of the castle as such to an important element of the aristocratic representation of the castle chapel. The second part focuses on specific important aristocratic families who came to prominence during the Middle Ages and owned their family seat in Moravia.

Key words

Middle Ages, Nobility, Representation, Castle, Castle chapel, Genus, Residence, Development, Moravia, The Lichtenburks, Lords of Pernstein, Moravian Sternbergs, Lords of Kravaře

Obsah

Úvod	1
1. Vývoj od hradiště k hradu.....	3
1.1. Zakládání moravských hradů	6
1.2. Význam hradů ve středověké společnosti.....	6
1.3. Hradní regál	7
1.4. Život na středověkém hradě.....	8
2. Hrady jako forma šlechtické reprezentace	10
2.1. Hrad jako symbol moci.....	11
2.2. Hradní kaple.....	11
3. Držitelé moravských hradů	14
3.1. Bítovští z Lichtenburka	14
3.1.1. Rajmund z Lichtenburka	15
3.1.2. Hrad Bítov	18
3.2. Páni z Pernštejna	20
3.2.1. Vilém z Pernštejna	22
3.2.2. Hrad Pernštejn	24
3.3. Moravští Šternberkové.....	26
3.3.1. Albert II. ze Šternberka	27
3.3.2. Hrad Šternberk	29
3.4. Páni z Kravař	33
3.4.1. Lacek z Kravař	34
3.4.2. Hrad Helfštýn (Helfštejn).....	37
Závěr.....	40
Seznam zkratk, pramenů, literatury a internetových zdrojů.....	42
Zkratky	42
Prameny	42
Literatura.....	42
Internetové zdroje	45

Úvod

Bakalářská práce se zabývá vývojem vybraných rodových sídel nacházejících se na území Moravy, která se během středověku stala nástrojem šlechtické reprezentace. Období středověku se stalo na Moravě érou velkých událostí, které ovlivnily nejen samotné iniciátory (stavebníky) hradu, ale i podobu jejich reprezentativní činnosti. Většina středověkých rodových sídel se nám dochovala do dnešní moderní doby a díky nim si můžeme ukázat, jakým způsobem se šlechta se svým rodovým sídlem reprezentovala.

Naším cílem bude shrnout veškerou relevantní literaturu o šlechtické reprezentaci a o vývoji hradů. S pomocí šlechtických rodů můžeme zjistit, jak konkrétní stavebníci (či iniciátoři výraznějších stavebních úprav) k reprezentaci pomocí hradní architektury přistupovali a současně jestli existoval rozdílný vztah majitelů k eponymním hradům (tedy po kterých mají šlechtici predikát) a k jiným typům hradů, případně jak jinak se projevovала reprezentace vybraných šlechticů.

Práce je rozdělena na dvě hlavní části. V první části je vytvářen jakýsi obecný rámec dané prozkoumané problematiky a vysvětlení základních pojmů. Druhá část je již zaměřena na konkrétní moravské rody.

První část práce je věnována pozornost kapitole o vývoji opevněných sídel od hradišť až po mohutné hrady vrcholného středověku. S vývojem hradů také souviselo formování pozemkové šlechty v českých zemích, která se během panování přemyslovských i lucemburských knížat a králů dostala na vrchol společenského žebříčku. Další podkapitoly jsou věnovány zakládání moravských hradů, významu hradu ve středověké společnosti, otázce hradního regálu, zda vůbec toto právo existovalo a hradní kapli, která byla pro šlechtickou reprezentaci velmi významná. V neposlední řadě následuje podkapitola o životě lidí na středověkém hradě.

Druhá část práce se již zabývá konkrétními vybranými rody, jejich hlavním sídlem a osobou iniciátora výstavby, či přestavby hradu. Rody byly vybrány na základě jejich významu – tedy ty nejpřednější moravské rody. Je nutné přinejmenším zdůraznit, že se opravdu jednalo o špičku moravské nobility. Informace byly čerpány z článku profesora Papajíka, který vycházel ze zemských desk. V článku se řeší problematika odlišení vyšší

a nižší šlechty, jaké byly mezi ní rozdíly nejen v majetku, ale i v možnostech získání zemských úřadů.¹

Práce se soustředí na používání především odborných publikací, jako jsou monografie, články, či studie. Inspirace byla hledána u kolegů z naší fakulty, tak i od studentů z jiných univerzit, kteří se ve svých diplomových pracích dotkli podobných témat. Oporou byla i méně odborné knihy jako jsou encyklopedie a průvodci. Jako prameny jsou použity stavební podoby samotných hradů a v textu jsou také zmiňovány i středověké listiny.

Problematika vývoje hradu a rodové reprezentace se stala pro historiky velmi zajímavým tématem a díky tomu vzniklo mnoho skvělých publikací. Vývoj od hradiště k hradu zpracoval František Musil ve svém díle *Úvod do kastelologie I.*² Problematiku významu šlechtické reprezentace, hradů a vývoje šlechty se zhostilo duo Roberta Šimůnka a Tomáše Durdíka. Co se týče publikací k hradním kaplím, zde je literatura poměrně nedostatečná, jediné dosažitelné publikace byly od Františka Záruby *Hradní kaple první a druhý díl*³, a turistický průvodce od Zdeňka Fišery *Moravské a slezské hradní kaple.*⁴ Naopak s literaturou o šlechtických rodech, jejich sídlech i osobě stavebníka či restaurátora, se nevyskytl žádný problém, jelikož jsou monografie nebo články již na toto téma pečlivě zpracované. *Lichtenburkům*⁵ se věnuje ve své publikaci Jan Urban, *Pernštejnům*⁶ Petr Vorel, *Šternberkům*⁷ Zdeněk Pokluda a *Kravařům*⁸ Tomáš Baletka.

¹ PAPAJÍK, David: *Nejvýznamnější šlechtické rody na Moravě podle zemských desk*. In: Borovský, Tomáš – Jan, L. – Wihoda, Martin a kol. (edd.): *Ad Vitam et Honorem: profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003, s. 519–532.

² MUSIL, František: *Úvod do kastelologie I. část*. Hradec Králové 2006.

³ ZÁRUBA, František: *Hradní kaple I. doba přemyslovská*. Praha 2014.; Týž, *Hradní kaple II. doba lucemburská*. Praha 2015.

⁴ FIŠERA, Zdeněk: *Moravské a slezské hradní kaple*, Velké Přílepy 2017

⁵ URBAN, Jan: *Lichtenburkové vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003.

⁶ VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha 1999.

⁷ POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníkům ke Karpatům*. Praha 2012.

⁸ BALETKA, Tomáš: *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*. Praha 2003.

1. Vývoj od hradiště k hradu

Stejně jako v západní Evropě i u nás souvisel vývoj opevněných středověkých sídel společenských elit s rychlými společenskými změnami, které se týkaly především půdy, která se díky tzv. pozemkové šlechtě stává nezávislá na panovníkovi. Tyto společenské změny v porovnání se západními zeměmi proběhly až později, a to se promítlo na charakteru sídel vládnoucí vrstvy.⁹ Na začátku středověku se zdaleka nemohla porovnávat tvorba šlechtického pozemkového bohatství, které zaujímalou malou část území se souvisle zalidněnými terény, s koncem pozdního středověku.¹⁰ Hrad byl novinkou stejně jako například dokonalejší zemědělská technika nebo nová organizace řemesel, která zapustila kořeny již ve 13. století.¹¹ Středověká feudální sídla, především královské a šlechtické hrady, byla dominantou měnící se české krajiny a přímo symbolem doby, která je vyvolala k životu.¹²

Vznik hradu byl zákonitým produktem feudální společnosti určitého stupně vývoje.¹³ Samotný vývoj šlechty je těžce pochopitelný a takto prezentované závěry jsou stále předmětem otevřené diskuse. Na začátku vývoje středověké šlechty byla v prvopočátku tzv. přemyslovská družina, jejíž hlavní členové od 10. století zastávali přední úřední funkce a pobírali značnou část státních důchodů. Je známo, že Přemyslovci ještě v 9. století a na počátku 10. století údajně zlikvidovali nejen ostatní knížata, ale i starou aristokracii, které zabavili veškerou půdu.¹⁴ V 10. i částečně 11. století velmoži ještě nevlastnili žádnou půdu a za své služby byli panovníkem odměňováni formou naturálií, které byly vybírány od obyvatelstva ve prospěch panovníka. Panovníkovi patřila celá země a velmoži byli na panovníkovi zcela závislí. Jejich domovem se často stával panovnický dvůr nebo správní hrady, které ještě vzhledem připomínaly mladohradištní opevnění. Později na konci 11. století se velmožské sídelní dvorce osamostatňují od knížecích hradišť a opouští jejich areál.¹⁵ V průběhu 12. století se závislost velmožů na panovníkovi změnila a s půdou společně s lidmi se dalo volně nakládat. Formování pozemkové šlechty vyvrcholilo za vlády knížete Konráda Oty. Roku 1189 byla vydána tzv. Statuta Konráda Oty. Jedná se o velice

⁹ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 145.

¹⁰ ŽEMLIČKA, Josef: *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*. Český časopis historický 110, 2012, č. 2, s. 189–233, zde na s. 190.

¹¹ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 145.

¹² DURDÍK, Tomáš: *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*. Castellologica Bohemica 7, 2000, s. 17–50, zde na s. 17.

¹³ DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 7.

¹⁴ JAN, Libor: *Nástin vzniku vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky)*. Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 2, s. 241–260, zde na s. 242.

¹⁵ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 146.

závažnou právní památku, která do dnešní doby podléhá hodnocením několika předních historiků (Bláhová, Graus, Žemlička) z důvodu otázky dochování zákoníku a otázky platnosti listiny. Shodují se však na tom, že se Statuta snažila vylepšit celkový stav spravedlnosti soudního procesu v zemi a zároveň zabezpečovala šlechtickou soukromou držbu.¹⁶ Zároveň tento zákoník změnil mocensko–politické postavení knížete, kterému zbyla jen část pozemkového majetku, jako jeho tzv. *dominium speciale*. Dále se šlechta stala sociálně–politickou skupinou významně ovlivňující jak politický, tak i ekonomický život země. V souvislosti se statutem zanikl i význam mladohradištních hradišť, která hrála důležitou roli v knížecí správě země.¹⁷ Šlechtická pozemková držba se stala zcela svobodnou za vlády Přemysla Otakara II., který zřídil původně královskou instituci tzv. zemský soud, na němž se mimo jiné evidovala svobodná pozemková držba. Uvedený vývoj změn se zřejmě dotkl i moravského území, jelikož Morava byla vždy brána jako podřízená provincie.¹⁸

Nově zformovaná šlechta, která nabyla nového majetku, začala obvykle organizovat rozsáhlou kolonizační činnost a hledat místo pro svá sídla.¹⁹ Stoupající nároky i možnosti politiky vzrůstající šlechty postupně vedly v oblasti opevněných sídel ke vzniku zcela nové kvality, a to šlechtických hradů a tvrzí.²⁰ Sídlu mělo zajišťovat bydlení, správu získaného majetku, ale i bezpečné místo pro majitele.²¹

Protože historický vývoj v Evropě neprobíhal rovnoměrně, objevil se zděný středověký hrad v různých zemích v jinou dobu. Obecně platilo, že ve střední, ale i ve východní a severní Evropě byl tento proces pomalejší než v zemích západní a jižní Evropy.²² Před polovinou 13. století se setkáváme se základním a prakticky jediným typem šlechtických hradů s tzv. *bergriftovou*²³ dispozicí. Jde o malé ostrožné hrady s velmi jednoduchou zástavbou. Přestože šlo o jednoduchou dispozici, je velmi těžké ji najít v původní podobě, jelikož většina hradů byla po čas středověku několikrát přestavována. Všechny hrady *bergriftového* typu byly s královskými hrady zcela nesrovnatelné. Jejich

¹⁶ JAN, L.: *Statuta Konráda Oty a problémy jejich historické a právněhistorické interpretace*. Časopis Matice moravské 136, 2017, č. 1, s. 3–34, zde na s. 3–5.

¹⁷ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 147.

¹⁸ JAN, L.: *Nástin vzniku vývoje*, s. 243.

¹⁹ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 147.

²⁰ DURDÍK, T.: *Nástin problematiky*, s. 17.

²¹ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 147.

²² DAVID, Petr – SOUKUP, Vladimír: *Dějiny hradů a tvrzí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2017, s. 11.

²³ *Bergrift* je okrouhlá hlavní věž hradu, její význam spočíval v tom, že byla stavěna a umístěna v místě možného útoku. V případě potřeby sloužila vojákům jako poslední útočiště.

plocha se pohybovala řádově ve stovkách metrů čtverečních oproti tisícům až desetitisícům metrům čtverečních plochy královských hradů. Na konci 13. a začátkem 14. století vznikala obrovská typová diference mezi šlechtickou a královskou hradní architekturou. Začínaly se objevovat pokusy ze strany známých šlechtických stavebníků o napodobení hradů královských. Pokud se jim od krále nepodařilo získat už rozestavěný hrad, začali stavět malé miniatury královského hradu.²⁴ Získání takového hradu do přímé šlechtické držby pak nepochybně nemělo ponižující, ale naopak prestižní charakter a je možno ho považovat za doklad vysokých ambicí a možností konkrétních osob a rodů.²⁵

Období usilovné výstavby hradů končí na přelomu 14. a 15. století v době vlády Václava IV., kdy se začalo preferovat pohodlné bydlení (stavby zámků a loveckých zámeků) a ke stavbě nových hradů docházelo jen zřídka. Hrad tedy zastával funkci pouze fortifikační.²⁶ Velký vliv měly na hrady a opevněná města válečné konflikty. S husitskými válkami přišel rozvoj palných zbraní, které dokázaly hrady silně ohrozit. Následkem toho se přikročilo k umístování sídel a hradů na nepřístupnější místa a začaly se používat nové opevňovací prvky, které byly velmi drahé. Nepohodlná místa v extrémních polohách byla velice často opouštěna, nebo byly hrady dobyty a staly se od té doby opuštěnými.²⁷

Šlechtická sídla na území České republiky patří vedle zámků k našim nejatraktivnějším a nejnavštěvovanějším historickým památkám.²⁸ Zároveň se stala živými prameny odkrývání a interpretace historie i oblíbenými kulturními centry a turistickými cíli, které každoročně navštěvují milióny obdivovatelů. Na přelomu 20. a 21. století mají hrady a zámky své soukromé vlastníky, anebo se nacházejí v majetku obcí a státu. Nejvýznamnější z nich získaly statut národních kulturních památek nebo byly přijaty do prestižního komplexu památek světového dědictví UNESCO.²⁹ Hrady pomůžou ukázat a pochopit středověký způsob života, jeho potřeby a zákonitosti, poskytnou nám přímý pohled do každodenního života našich předků.³⁰

²⁴ DURDÍK, T.: *Nástin problematiky*, s. 36–41.

²⁵ DURDÍK, T.: *K počátkům šlechtických hradů v Čechách*. Archeologické rozhledy 56, 2004, č. 1, s. 169–175, zde na s. 172.

²⁶ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 168.

²⁷ ŠÍMÍKOVÁ, Michaela: *Středověké hrady v současné krajině*. Lednice, Ústav plánování krajiny ZF MENDELU, 2018 (nepublikovaná diplomová práce), s. 9.

²⁸ PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. 2. vyd. Praha 2007, s. 7.

²⁹ PAVELEC, Petr (ed.): *Hrady a zámky objevené a opěvované: Průvodce výstavou*. České Budějovice 2014, s. 11.

³⁰ DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. 3. vyd. Praha 2009, s. 11.

1.1. Zakládání moravských hradů

Na přelomu 12. a 13. století docházelo k hlavnímu zvratu uspořádání Moravy. Zanikly původní úděly Brno, Olomouc, Znojmo a země se sjednotila pod jednoho panovníka. Po nástupu markraběte Vladislava Jindřicha³¹ vznikly územně správní celky označované jako provincie.³² K novému uspořádání moravských poměrů zřejmě dopomohl výklad sicilské buly v textu Fridrichovy listiny *Mocran et Mocran*, ve které se píše o svěřování a potvrzování Moravy se vším právem a se svými náležitostmi Vladislavu Jindřichovi. Nelze tedy pochybovat, že k ustálení markrabství jako svébytného útvaru v rámci přemyslovských držav mohlo dojít už okolo roku 1212 a právě tehdy mohla Morava vykročit směrem k zemské emancipaci.³³

Provincie nerespektovaly původní hradske obvody, a tak se správním centrem mohl stát kastelánský hrad, nově založený hrad, nebo jen opevněný románský dvorec. V první polovině 13. století se poprvé objevují zeměpanské kamenné fortifikace, které se nacházely v původních hradske centrech. Ty pak vystřídaly nové kamenné zeměpanské hrady, které převzaly některé funkce starých fortifikací. Příkladem takového hradu je hrad Bítov. Na konci 13. a začátkem 14. století se objevují první šlechtické hrady, které stojí dodnes, zejména Moravský Šternberk, Helfštýn a Pernštejn.³⁴

1.2. Význam hradů ve středověké společnosti

Změny, které se naplnily ve 12. a 13. století, dotvořily společenskou strukturu českého středověkého státu a hrad se stává hlavním centrem všeho dění. Stal se vojenským a správním centrem panství vyšší šlechty, církevních hodnostářů nebo krále. Společně s hradem nabývala svého významu i blízká města, či městečka, která se stala centrem řemeslné výroby a vesnice jako základ zemědělské činnosti. Na hradě sídlil majitel panství, nebo jeho správce, který odtud řídil hospodářský život, jemuž poddaní odevzdávali dávky. Uvnitř panství se nacházela ozbrojená družina, která měla chránit hrad před případnými nepřáteli.³⁵

³¹ Vladislav Jindřich byl moravským markrabětem v letech 1192–1193 a 1197–1222.

³² DOHNALOVÁ, Petra: *Středověké sakrální stavby a jejich doklady na moravských hradech*. Brno, Ústav archeologie a muzeologie FF MUNI, 2006 (nepublikovaná diplomová práce), s. 11.

³³ WIHODA, Martin: *Vladislav Jindřich*. Brno 2007, s. 146–148.

³⁴ DOHNALOVÁ, P.: *Středověké sakrální stavby*, (nepublikovaná diplomová práce), s. 11.

³⁵ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 167.

1.3. Hradní regál

Nedílnou součástí organizace veřejné moci snad v každém státě kterékoliv historické epochy byla výhradní oprávnění, která přísluší jen státu. Ve středověké Evropě bylo oprávnění větší nebo menší měrou personifikováno osobou panovníka. Tato oprávnění měla podobu regálů (*iura regalia*)³⁶. Jejich obsah se v průběhu každého století lišil a také i jeho intenzita uplatňování. Panovník je totiž nemusel vykonávat sám, prostřednictvím svých úředníků, ale mohl jejich výkon podle své vůle přenechat i jiným osobám, a to jak s nárokem na protiplnění, tak výnosně.³⁷

Zatímco existence některých regálů je bezpochybně známá, u hradního regálu se ukazuje jeden velký otazník. Jde o to, zda možnost postavit opevněné panské sídlo byla ve středověku bez dalšího obsažena v pozemkové výsosti, tedy právu vlastníka k jeho panství–dominiu, či zda bylo k tomuto kroku zapotřebí nějakého veřejnoprávního dokumentu ze strany státu, potažmo panovníka.³⁸ Tzv. právo na hrad se měnilo podle postavení šlechty v průběhu celého středověku. Příčinou byla změna knížecích a královských panovnických rodů na českém trůně. Ve 12. století a první polovině 13. století, si hrady stavěla "pouze panská veřejná" reprezentace³⁹. Sídla regionální nižší šlechty bývají označována jako hrádky (zejména na Moravě), později jako tvrze. Hrady měly splňovat tzv. zemské konvence, které můžeme charakterizovat tak, že hrad neměl narušovat zájmy ostatních, především na veřejné cestě, a měl stát uvnitř panství, nikoliv mimo něj. Císař Karel IV. využil své pravomoci při povyšování do šlechtického stavu, udílení erbů a pasování na rytíře. Navázal tak na svého otce Jana Lucemburského, který začal rozvíjet lenní vztahy u některých šlechtických držitelů hradů ke králi, aby si zajistil větší věrnost.⁴⁰ Lénem se rozuměl smluvně daný vztah mezi svrchovaným pánem nad náležitým zbožím neboli lenním pánem a jeho leníkem nebo vazalem či manem, který se stával opravdovým držitelem země, panství či malého obnosu zboží. V Českém království se tento lenní princip vztahoval i na zakládání nových hradů. Jan Lucemburský některé hrady vybuďoval na vlastní náklady, u ostatních se spokojil s iniciací stavby, zatímco její financování zanechal na budoucím majiteli hradu, jemuž udělil hrad jako léno s povinností pevnost vždy otevřít

³⁶ Královská práva.

³⁷ STARÝ, Marek: *Existoval ve středověkých Čechách tzv. hradní regál? Několik úvah o rozsahu panovnických práv ve středověku*. Právněhistorické studie 41, 2012, s. 141–154, zde na s. 141.

³⁸ Tamtéž, s. 141.

³⁹ VANÍČEK, Vratislav: *"Právo na hrad" a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích*. In: Antoniewicz, Marcei (ed.): *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*. Warszawa 2002, s. 24–50, zde na s. 24.

⁴⁰ Tamtéž, s. 25.

k potřebám českého krále. Tento princip Jan používal převážně po celou dobu, především v prvních letech jeho vlády.⁴¹

Existuje několik hypotéz a otázek, jestli vůbec nějaký hradní regál existoval. Bádání stěžuje skutečnost, že neexistují skoro žádné právní dokumenty k rozřešení této problematiky. První otázkou je existence, jakéhosi fortifikačního regálu v době Přemyslovců, kdy panovníkovi náleželo zakládání skutečně mohutných obranných objektů v podobě hradišť. Postupem času za vlády Lucemburků mohlo být toto právo mlčky obcházeno a mezitím bohatá šlechta využila své náklonnosti k panovníkovi a využila tento regál ve svůj prospěch. S tím souvisí i druhá hypotéza, která poukazuje na to, pokud se tedy tento regál nějakým způsobem nedodržel, je možné předpokládat, že takové výhradní právo se v českých zemích vůbec neuplatňovalo, nebo se jeho uplatňování polevilo natolik, že jeho právní závaznost zanikla. Pravděpodobné je, že panovník musel dát souhlas ke stavbě hradu na panství lenním nebo zástavním, jehož byl vlastníkem. Otázkou tedy zůstává, zda byl tento povolovací akt nezbytný u jakékoliv hradní stavby na alodním⁴² šlechtickém dominiu. Nakonec je tedy nutné pochopit, že výše poznamenané hypotézy existenci tzv. hradního regálu v českých zemích rozhodně nevyvrátily a nadále můžeme argumentovat pro i proti nim.⁴³

1.4. Život na středověkém hradě

Životní podmínky na středověkých hradech byly velmi složité, jelikož funkce obytná byla až druhořadá za funkci obrannou. Mohutné hrady se stavěly na těžko dostupných místech, lidé se k nim dostali na koni, nebo po špatně přístupných cestách, či žebřících. Nepřístupnost hradu také ztěžovala komunikaci mezi obyvateli hradu a okolním světem. Na hradech panoval chlad a vysoká vlhkost, kterou zapříčinily silné kamenné zdi v hradním paláci. Na topení se používaly nejvíce krby, železné koše s rozžhaveným dřevěným uhlím, teplovzdušné topení, akumulární a konvenční topení a na konci 14. století mnohem výhřevnější kachlová kamna.⁴⁴

K osvětlení se používaly především louče a olejové kahánky, které osvětlovaly temné místnosti hradu. Svíce se svíčkami byly luxusní záležitostí a používaly se většinou

⁴¹ BOBKOVÁ, Lenka: *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*. Praha 2018, s. 350–351.

⁴² Alod je v historickém právu pozemek, který nepodléhá feudálním povinnostem nebo břemenům, plně svobodný statek bez lenního závazku.

⁴³ STARÝ, M.: *Existoval ve středověkých Čechách*, s. 148–149.

⁴⁴ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 250–252.

na církevní obřady v hradní kapli. Voda pro obyvatele byla snad tím nejdůležitějším. V podhradí se nejčastěji nacházela studna, která byla napojena na zdroj podzemní vody. Jiným zdrojem vody mohla být přistavená cisterna – nádrž, v níž se zachycovala dešťová voda, která ale nebyla tak kvalitní. Jídlo bylo zpracováno ve velkých hradních kuchyních (říkalo se jim černé kuchyně) na otevřeném ohni.⁴⁵

Hygienické poměry byly naprosto nedostatečné, protože v obytných místnostech chyběla voda. Záchody představoval tzv. prevét⁴⁶, který se vyznačoval vysunutým arkýřem⁴⁷ ze zdi obytné místnosti s kamennou sedačkou a otvorem. Pochopitelné je, že tyto záchody negativně ovlivňovaly hygienu v těsné blízkosti okolí hradu.⁴⁸

Hlavní obytnou částí hradu byl hradní palác. V přízemí byla z obranných důvodů jen úzká okna do nádvoří a obvykle tento prostor sloužil jako skladiště. Ve vyšších patrech se nacházely komory sloužící jako ložnice. Jednotlivá patra byla vybavena pravotočivým schodištěm, které se nacházelo v interiéru, aby měl obránce více místa na pravou ruku při boji. V interiéru paláce se vždy nacházel jeden s nejreprezentativnějších prostorů a tím byl přijímací nebo rytířský sál, který svou výzdobou ukazoval životní styl. Ostatní obytné místnosti již byly méně honosné.⁴⁹

⁴⁵ Tamtéž, s. 254-259.

⁴⁶ Prevét neboli výsernice, je typ středověkého záchodu, který se objevuje především na hradech a zámcích.

⁴⁷ Arkýř je architektonický obytný stavební prvek, který vyčnívá z průčelí budovy a je posazen na nosnících, či trámech.

⁴⁸ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 254–256.

⁴⁹ ŠIMÍKOVÁ, M.: *Středověké hrady*, (nepublikovaná diplomová práce), s. 11-12.

2. Hrady jako forma šlechtické reprezentace

Jedním z projevů vyšších společenských vrstev ve středověké společnosti byla snaha o reprezentaci, či o manifestaci bohatství a moci. Stavba hradu a hradního paláce nesloužily jen jako sídlo konkrétního vlastníka.⁵⁰ Šlechtická rezidenční sídla plnila svou reprezentativní a zástupnickou funkci i v případě, že šlechtic na nich pobýval jen velmi málo, a nebyla rezidencí v pravém slova smyslu.⁵¹ Jejich podoba a výstavnost měla být význačným projevem možností stavitele, a tudíž předmětem reprezentace, která měla poukázat na sociální postavení daného majitele.⁵²

Důležitou formou reprezentace byla hradní rodová tradice, která pro šlechtu představovala určitý symbolický kapitál. Hrady byly odrazem rodové paměti a sdělovaly genetickou i právní spojitost mezi předky a potomky. Dílčím prvkem raných rodových tradic byl tzv. rodový hrad jehož jméno bylo identické s predikátem.⁵³ Okolo poloviny 13. století přední čeští šlechtici začali budovat své rezidenční hrady, kde svou roli demonstrovali identitou jména hradu a svého predikátu. Někteří stavebníci se ale s touto pamětí neztotožnili a dávali přednost paměti své vlastní, kdy jméno hradu odvodili od svého jména. Vazbu rodových tradic na hrad, jehož jméno rod nesl, případně jenž byl tradiční rodovou rezidencí se pozitivně ukazuje v pozdním středověku. Příkladem mohou být Pernštejnové, kteří podrželi rodový hrad i panství Pernštejn i přes všechny finanční potíže, které je na konci středověku postihli. Jan IV. z Pernštejna⁵⁴ především nabádal své syny, aby za žádnou cenu neprodávali hrad Pernštejn, ale aby vynaložili své úsilí do průběžných stavebních úprav, i když hrad svou rezidenční funkci dávno ztratil.⁵⁵

Ohniskem rodové paměti v reprezentaci byly také šlechtické tituly. Ve šlechtickém prostředí se již od 10. století objevoval pojem *haws/haus*, který představoval jakýsi „objektivní podklad“, jenž rodu poskytoval jeho identitu, starobylost a historické

⁵⁰ ZÁRUBA, F.: *Hradní kaple I*, s. 7.

⁵¹ ŠIMŮNEK, Robert: *Hrad jako symbol myšlení české středověké šlechty*. Český časopis historický 108, 2010, č. 2, s. 185–219, zde na s. 192.

⁵² ZÁRUBA, F.: *Hradní kaple I*, s. 7.

⁵³ Predikát nebo také přídomek byl součástí šlechtických jmen.

⁵⁴ Jan IV. z Pernštejna byl nejvyšší zemský komorník na Moravě, moravský zemský hejtman a zástavní pán kladského hrabství.

⁵⁵ ŠIMŮNEK, R.: *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku*. Mediaevalia Historica Bohemica 10, 2005, s. 199–246, zde na s. 203–204.

(sebe)vědomí. V některých případech náhodně docházelo k identifikaci pojmu *haus* ve smyslu *hrad* s pojmem *haus* ve smyslu *rod*, který nese taktéž jméno jako hrad.⁵⁶

2.1. Hrad jako symbol moci

Hrady se stávaly symbolem moci už v raném středověku. Svoji přítomností a právním nárokem se výraznou měrou uplatnily v ovládané české krajině již při zakladatelském období ve 13. století.⁵⁷ Kulturními ohnisky pěstující rodovou paměť se staly rezidenční hrady a dvory.⁵⁸ V *Dalimilově kronice* hrad funguje jako frekventovaný substantiv mající významový vztah v rámci výkonu moci. Ovšem i v pozdější době platí, že hrad byl symbolem, nešlo ale především o hrady prestižních stavebních typů, ale i o hrady ve městech. Svou symbolickou roli plnila i stavebně skromnější sídla, jako byly například strážní a celní hrady, nebo lovecké hrádky. Ve všech těchto případech byl hrad projevem právního nároku, respektive zástupným symbolem svého držitele, protože nositelem významu nebyla stavební forma hradu, ale jeho samotná existence v konkrétní poloze.⁵⁹

Symbolika hradů se také odráží v rovině hrad – protihrad (vzdorohrad). V českém šlechtickém prostředí nebyla tato problematika symbolů moci v zájmové sféře protivníka speciálně zkoumána.⁶⁰

Pokud měl majitel hradu velké finanční možnosti, mohl si dovolit ohromit a upoutat. Díky tomu se rezidenční hrad mohl stát sám o sobě demonstrací. S nadsázkou můžeme tedy říct, že hrad byl ztělesněním hrdé nezávislosti a neporazitelnosti.⁶¹

2.2. Hradní kaple

Neodmyslitelnou součástí středověku bylo náboženství a lidská zbožnost. Nositelem náboženství nebylo jen duchovenstvo, ale také šlechta v čele s panovníkem, kteří jako dárci dali vzniknout celé řadě klášterů, kostelů a kaplí. Fundační⁶² aktivita totiž patřila k projevům reprezentace vlastníka církevní stavby. Je přirozené, že se na hradech setkáváme s kaplemi,

⁵⁶ ŠIMŮNEK, R.: *Prestižní a patetické titulatury – šlechtická hrdost, pýcha, závist i výsměch*. In. DOLEŽELOVÁ, Eva – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel (edd.): *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 307-322.

⁵⁷ ŠIMŮNEK, R.: *Hrad jako symbol myšlení*, s. 191.

⁵⁸ ŠIMŮNEK, R.: *Paměť a tradice*, s. 200.

⁵⁹ ŠIMŮNEK, R.: *Hrad jako symbol myšlení*, s. 191-192.

⁶⁰ Tamtéž, s. 193-195.

⁶¹ Tamtéž, s. 218.

⁶² Fundace je založení např. kláštera. Součástí fundace je i vybavení majetkem či příjmy. Například když klášteru darujete vesnici nebo nějaký konkrétní plat ve stanovené výši.

které naplňovaly potřebu náboženského života vlastníka hradu a jeho obyvatel, ale také sloužily jako nástroj reprezentace a rodové prestiže.⁶³

Pojem kaple není antického původu, je odvozen od pláště sv. Martina, tzv. *cappy* z díla Guillaumema Duranda *Rationale divinatorum officiorum*.⁶⁴ Ze začátku se tento název měl přenést z pláště na prostor, kde byl uložen a později i na kanovníka a poté na další malé sakrální prostory. V případě hradního prostředí vrcholného středověku se pod pojmem kaple skrývá větší či menší liturgický prostor, který jako dnes disponoval omezenými právy.⁶⁵

Hradní kaple byly většinou umělecky nejnáročnější součástí hradní dispozice a svou dokonalostí překonávají světské prostory. Ne každý šlechtic vlastníci hrad si mohl dovolit stavbu kaple a její provoz. O hradních kaplích již víme, že se nacházely pouze na nejvýznamnějších královských, (arci)biskupských a šlechtických hradech. Dochovány jsou jenom u 15 % těchto objektů, jejich stav dochování se pokaždé liší.⁶⁶ Někteří šlechtici využívali v blízkosti hradu kostel, a tak nebudovali vlastní kapli.⁶⁷ Hezkým příkladem symbolického a reprezentativního významu hradní kaple je Šternberk na Moravě. Na hradě, který stojí ve městě, se nachází náročně provedená kaple z konce 14. století. Přitom hned pod hradem se nachází rodový klášter Šternberků. Hradní kaple tedy nebyla nutně potřebná, ale z hlediska rodu a jeho představitelů hrála důležitou roli ve šlechtické reprezentaci.

K umělecky náročným výstavbám kaplí docházelo ve 13. století především na královských hradech. Na hradech šlechtických byla ze začátku k bohoslužebným účelům vyhrazena část obytné místnosti bez zvláštní úpravy, kde byl umístěn přenosný oltář, oddělený od ostatních místností závěsem. Na umístění oltáře bylo zapotřebí povolení církevních institucí. Od poloviny 14. století byly kaple upravovány s částí obytných prostor hradního areálu, například interiéry věží.⁶⁸ Toto značně dynamické období nástupu gotického slohu a Lucemburků na český trůn přineslo řadu změn a také větší kontakty se zahraniční Francií. To se projevilo jak na podobě hradů, tak i jejich kaplí, které v této době prošly zásadní přeměnou. Domácí tradice se výrazně začaly promíchávat se západními vlivy.⁶⁹

⁶³ ZÁRUBA, F.: *Hradní kaple I.*, s. 7–8.

⁶⁴ Legendární pověst, kde za starých časů králové Francie brali na válečná tažení plášť (cappa) svatého Martina, kterého uschovávali pod stanem, který se jmenoval kaple (capella). Duchovním, kteří opatrovali plášť se, proto říkalo kaplaní. Důsledkem tohoto přenesení se v dnešní době říká kaplanům knězi.

⁶⁵ ZÁRUBA, F.: *Hradní kaple I.*, s. 9–10.

⁶⁶ Tamtéž, s. 9–10.

⁶⁷ MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 260.

⁶⁸ Tamtéž, s. 259–260.

⁶⁹ ZÁRUBA, F.: *Hradní kaple II. doba lucemburská*. Praha 2015, s. 9.

Nutné je také připomenout, že hradní kaple nepředstavovaly vždy jen sakrální objekty, ale byly použity jako skriptorium⁷⁰ nebo pokladnice. V dalším případě, pokud kaple byla součástí linie opevnění hradu, zastávala funkci obrannou.⁷¹

Na území Moravy se hradní kaple ve většině případů dochovaly pouze ve fragmentárním stavu a často o jejich existenci svědčí pouze architektonické články.⁷² Moravské hradní kaple se částečně liší svým vývojem od hradních kaplí na území Čech. Některé z nich byly založeny až ve 14. století. Za předchůdce kaplí můžeme na Moravě považovat sakrální stavby v prostorách slovanských hradišť, někdy nazývaných staroslovanských hradišť. V některých případech se tyto stavby staly později nestaršími hradními kaplemi.⁷³

⁷⁰ Skriptorium je označení pro středověké kostelní písařské dílny.

⁷¹ FIŠERA, Zdeněk: *Moravské a slezské hradní kaple*, Velké Přílepy 2017, s. 16.

⁷² DOHNALOVÁ, P.: *Středověké sakrální stavby*, (nepublikovaná diplomová práce) s. 6.

⁷³ FIŠERA, Z.: *Moravské a slezské*, s. 7.

3. Držitelé moravských hradů

Tato část práce se věnuje moravskými rody, jejich sídelnímu hradu a osobou významného stavebníka. Jedná se o sondu, kde se vybraly čtyři nejpřednější moravské rody z článku profesora Papajíka, dle tabulek, které se zabývají počtem zasedání na zemském soudě a řeší problematiku nižší a vyšší šlechty.⁷⁴

Z olomoucké a brněnské cúdy byli vybráni: Lichtenburkové, Páni z Pernštejna, Šternberkové a Páni z Kravař.⁷⁵ Podkapitoly se věnují významnými staviteli hradu: Rajmundem z Lichtenburka, Vilémem z Pernštejna, Albertem II. ze Šternberka a Lackem z Kravař. Ze sídelních hradů byl vybrán: Bítov, Pernštejn, Moravský Šternberk a zřícenina hradu Helfštýn.

3.1. Bítovští z Lichtenburka

Páni z Lichtenburka vzešli z mateřské větve Ronovců, jenž se navzdory poměrně pozdnímu mocenskému nástupu vyšvihli mezi největší pozemkové vlastníky a vládli rozsáhlému území v severních Čechách a později na Českomoravské vrchovině. Za prvního Ronovce je považován Smil Světlický nebo zkráceně Světlík, nebo také Smil z Tuháně. Byl to šlechtický předák, oblíbenec Přemysla Otakara I. a kladský kastelán. Jeho přízvisko Světlík v *Dalimilově kronice* ukazuje na jakousi lokalitu Světlík či Světlice, což je volný český překlad Lichtenburku. Smil po své smrti zanechal tři děti. Nejstarším synem byl Častolov, mladší Jindřich a dcera Scholastika, která se stala doksanskou jeptiškou. Zásluhou otcové věrnosti k Přemyslu Otakaru I. vyrostli oba synové v královském prostředí s mladičkým budoucím králem Václavem I., díky kterému se oba bratři v dospělosti dostali na vrchol šlechtické hierarchie. Bohužel nemáme žádné prameny o tom, jestli to tak opravdu bylo a můžeme se jenom domnívat. Častolov se stal nejvyšším maršálkem a také nejvyšším lovčím, zatímco jeho bratr Jindřich získal v roce 1232 místo kastelána na Budyšínském hradě, kde se oba bratři posléze usadili. Se souhlasem Václava I. bratři vybuodovali rozsáhlé dominium v okolí Žitavy. V roce 1238 je písemně doloženo užití predikátu ze Žitavy.⁷⁶ Zatímco Častolov na Žitavě zůstal, Jindřich se se svými syny přesunul do východních Čech.⁷⁷ Dodnes zůstává nevyřešená otázka ohledně toho, zda budoucí lichtenburské sídlo hrad Lichnici Jindřichův syn Smil vlastnil jako svobodný majetek (dědičný rodový statek),

⁷⁴ PAPAJÍK, D.: *Nejvýznamnější šlechtické rody*, s. 527-528.

⁷⁵ Tamtéž, s. 527-528.

⁷⁶ CDB V/1, č. 159, s. 251-252.

⁷⁷ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 8-45.

nebo zda tento hrad obdržel od panovníka pouze dočasné správy. Mezi historiky i archeology se vedly vášnivé diskuse o tom, jak vlastně vypadala původní podoba hradu a která osoba stavebníka hrad vybudovala.⁷⁸

Lichtenburkové ve 13. století vybudovali majetkovou základnu v Železných horách a v horním Posázaví. Tyto regiony nejen kolonizovali, ale i urbanizovali a účastí na horním podnikání přišli k značnému bohatství, které je vyšvihlo na konci 13. století mezi nejbohatší českomoravské panské rody. Zasloužili se také o rozvoj kultury na území Čáslavska a Havlíčkobrodska.⁷⁹

Ve druhé polovině 13. století se Lichtenburkové rozdělili na dvě hlavní větve. Hlavní větev žila zejména v Čechách (Lichnice, Choceň, Žleby). Z ní pocházel Hynek Krušina z Lichtenburka, hejtman svazu orebitů za husitských válek, katolík a podporovatel Jiřího z Poděbrad. Na jižní Moravě se usadil Rajmund (Bítov, Vranov nad Dyjí, Cornštejn, Jemnice). Příslušníci této větve Lichtenburků se postavili proti husitům a posléze i proti Jiřímu z Poděbrad. Jihomoravská větev vymřela v polovině 16. století.⁸⁰

Od poloviny 14. století se stav lichtenburského dominia změnil. Stříbrnonosná ložiska vyschla a centrum těžby stříbra se přesunulo do nedaleké konkurenční Kutné hory. Rod na tento stav nebyl vůbec připraven, protože jejich příslušníci byli zvyklí na vysoký životní standard. Rod Lichtenburků se postupem času velice rychle rozrostl a docházelo k dělení dominia a měnila se jeho struktura. Kromě Bítovských se ostatní větve nemohly opírat o větší ucelené majetkové zázemí a tím ztratily svou dominantní pozici v mocenské hierarchii českého středověkého státu.⁸¹

Společným znamením všech větví Lichtenburků byly dvě černé ostrve na zlatém poli a v klenotu na přílbě měli kapra na pavím ocasu. K příbuzným rodům se řadí páni z Lipé a páni z Dubé.⁸²

3.1.1. Rajmund z Lichtenburka

Rajmund byl bezesporu výraznou a nepřehlédnutelnou postavou české politické scény prvního dvacetiletí 14. století. Jeho důležitost pro dějiny Moravy spočívala v tom, že se zasloužil o obsazení jihomoravské půdy lichtenburské odnoží, později známou jako

⁷⁸ SOMER, Tomáš: *Smil z Lichtenburka: Příběh velmože bouřlivého věku*. České Budějovice 2012, s. 109–110.

⁷⁹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 46.

⁸⁰ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 44.

⁸¹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 10–11.

⁸² HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty*. Praha 1992, s. 80–89.

Bitovští z Lichtenburka, aby zde jako jeden z předních šlechtických rodů působili až do svého fyzického zániku do druhé poloviny 16. století. Sám Rajmund byl známý nejen svými rytířskými mravy, ale i kultivovaností, kulturním rozhledem, dvořanskou obratností, egoismem i údajnou zněmčilostí.

Narodil se jako nejmladší ze čtyř synů Smila z Lichtenburka, významného pána kolem poloviny 13. století. Jeho otec byl velmi schopným hospodářem. Vybudoval mezi Čáslaví a Jihlavou rozsáhlé území s centry na hradě Lichnici a v jím založeném městě Brodč. Tento nekorunovaný král Českomoravské vrchoviny vystupoval s nebývalou okázalostí. Organizoval svůj dvůr po vzoru dvoru panovníka a jako jeden z prvních českých šlechticů disponoval svoji vlastní kanceláří. V té době byl především oblíbencem Václava I. a poté i Přemysla Otakara II. Jejich osobní vztah byl oproti Václavovi trochu složitější. Byl vynikajícím rytířem, a to jak na válečném poli, tak i v turnajových soubojích.⁸³ Zajímavé je, že jméno Smil bylo mezi Ronovci velice oblíbené – a nejen v tomto rodu. Ve 13. století toto jméno nosilo několik vysoce postavených pánů z Čech a Moravy, příkladem byli Smil z Bílkova nebo také Smil ze Stříleku.⁸⁴

Rajmundova matka byla Alžběta z Křižanova, která pocházela z významného moravského rodu, jenž proslul podílem kolonizace Českomoravské vrchoviny z moravské strany. Páni z Křižanova se podíleli i na založení žďárského kláštera, a to především za Rajmundovy babičky Sibyly. Bohužel si malý Rajmund své rodiče moc neužil. Jeho otec zemřel již roku 1269 a jeho matka, která byla už v té době jeho druhou manželkou se provdala znovu na Moravu.

Poté na několik let nemáme o Rajmundovi žádné zprávy a neví se, kde žil a co dělal. Historikové se domnívají, že mohl cestovat, to totiž nebylo u šlechty nijak ojedinělé. Bohužel i tahle domněnka není potvrzená žádným pramenem. Doma se objevil až koncem 90. let 13. století, kdy na královském dvoře Václava II. započala jeho prudce vzestupná kariéra.

Jeho největším politickým soupeřem byl jeho přítel a vzdálený bratranec Jindřich z Lipé. Oba si byli blízcí jak svými ambicemi, ale také věkem. Byli také známí svým marnotratným životem, neváhali se zadlužit vysokými částkami u pražských měšťanů.⁸⁵

⁸³ URBAN, J.: *Kultivovaný a ctižádostivý kariérista aneb Z Čech až na konec jižní Moravy*. In: Ad Vitam et Honorem: profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno, 2003, s. 433–450, zde na s. 433–434.

⁸⁴ SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka*, s. 21.

⁸⁵ URBAN, J.: *Kultivovaný a ctižádostivý kariérista*, s. 435.

Z roku 1318 pochází listina od jihlavských radních, kde měl Rajmund zajmout své věřitele z Jihlavy a vynutit si odpuštění svých dluhů.⁸⁶

Václav II. si Rajmunda oblíbil díky společné vášni pro dvorskou a rytířskou poezii, a dokonce jej před tažením do Polska jmenoval moravským hejtmanem. Rajmund byl první historicky známý moravský hejtman, který spravoval Moravu v době nepřítomnosti zeměpána.⁸⁷ Aby si Rajmunda ještě více připoutal k Moravě zastavil mu důležitý zeměpanský hrad Bítov na řece Dyji. Král si jej tak pojistil na horké jihomoravské hranici, kde se prohlubovalo nepřátelství mezi Přemyslovci a Habsburky.⁸⁸

Za dobu největší slávy Rajmunda z Lichtenburka byla považována první dvě desetiletí 14. století, zejména problematické období po smrti Václava III. V roce 1306 zastával funkci nejvyššího lovčího pro Čechy a Moravu a o pár měsíců později byl dosazen do funkce podkomořího. Zkráceně se jednalo o funkci královského finančního úředníka. Zastávat tento úřad po smrti posledního Přemyslovce bylo velice těžké a zřejmě i finančně vyčerpávající. V roce 1308 se vzdává svého úřadu a přenechává jej Jindřichovi z Lipé. K umoření dluhů, které se mu během prestižní funkce podkomořího nahromadily, dostal od Jindřicha Korutanského pravidelný plat z kutnohorské urbury a mince.⁸⁹ To mu ke splacení dluhů nestačilo a rozhodl se problémem dluhů vyřešit radikálním krokem, a to obětovat otcovské statky na území Čech a zůstat trvale na Moravě, kde si mezitím vybudoval na Bítově slušnou majetkovou základnu. V roce 1315 je české království zasaženo kritickým nedostatkem potravin, který zapříčinil domácí ostré boje a z větší části měl dopad na největší středověký hladomor, který probíhal v následujících letech do roku 1318. Za Jana Lucemburského stál Rajmund v pozadí a horlivě podporoval politiku Jindřicha z Lipé. Po roce 1319 dochází ke směně majetků mezi českým králem, Rajmundem a Jindřichem. Na konci získává Jindřich od Lichtenburků Brod s přilehlým dominiem. Po ztrátě Brodu a Lipnice se Rajmund už do veřejných záležitostí neangažoval a přesídlil na svůj hrad Bítov na Moravě.⁹⁰

Poslední tečkou Lichtenburků na Českomoravské vrchovině bylo zhroucení jejich stříbrnonosného dominia, které mělo velký vliv na samotného Rajmunda. Poslední zmínka o Rajmundovi je z roku 1329, kdy se připomněl jako držitel Jaroměřic nad Rokytnou. Zemřel

⁸⁶ SOMER, T.: *(Havlíčkův) Brod za Rajmunda z Lichtenburka*. Havlíčkobrodsko 33. Sborník příspěvků o historii regionu. Havlíčkův Brod 2018, s. 9–41, zde na s. 14.

⁸⁷ CDM V, č. 103, s. 108.

⁸⁸ URBAN, J.: *Kultivovaný a ctižádostivý kariérista*, s. 434–436.

⁸⁹ RBM II, č. 2178, s. 939–940.

⁹⁰ SOMER, T.: *(Havlíčkův) Brod za Rajmunda*, s. 13–14.

na svém hradě Bítově a dožil se v té době velmi vysokého věku 64 let. Shodou okolností asi ve stejné době zesnul i jeho vzdálený bratranec a přítel Jindřich z Lipé.⁹¹

3.1.2. Hrad Bítov

Mohutný hradní areál leží na vrcholku zalesněné ostrožny nad Vranovskou přehradou při ústí řeky Želetavky do Dyje.⁹² Archeologické nálezy v užším okolí Bítova prokázaly pravěké osídlení již od mladší doby kamenné. Důvodem pravěkého osídlení byly skvělé klimatické a geologické podmínky a blízkost důležité dunajské komunikační tepny. Na pravém břehu řeky Želetavky se nacházelo tzv. *Pallardiho hradisko*, ze kterého se po pádu Velkomoravské říše vytvořilo centrum okolního slovanského osídlení. Postupně se však toto slovanské centrum rozpouštělo z důvodu německé kolonizace v 10. století, která téměř vytlačila Slované z území mezi Dyjí a Dunajem.⁹³

Hrad vznikl na místě přemyslovského pohraničního a správního centra. První zmínka je z roku 1046 ve falzu staroboleslavské kapituly, kde listina připouští předpoklad, že zakladatelem Bítova byl kníže Břetislav I., přičemž by měl hrad původně zeměpanský původ.⁹⁴ Hradská soustava navázala na nejdůležitější povelkomoravská hradiště, kde se tzv. *Břetislavské hrady* staly základními články nové správy. Je tedy pravděpodobné, že povelkomoravské hradiště nahradil patrně nový mladohradištní hrad Bítov na ostrohu protějšího levého břehu řeky, písemně doložený mezi léty 1061 až 1067. Na tuto dobu měl hrad impozantní rozměry a byl členěn na tři části. Opevnění se skládalo z dřevěné roštové nebo komorové výztuže, případně kamenných límců. Vnitřní obytné stavby byly dřevěné. Výjimkou mohl být doložený kamenný kostel, jehož podobu ale dodnes neznáme.

Bítov hned ve svých počátcích zastával důležité místo ve znojenském úředním knížetství. Prostřednictvím hradu byla ovládána celá rozsáhlá část Moravy západně od Znojma. Již při založení se také hrad stal hradem pohraničním. Zasloužil se o to, že od počátku 12. století se hranice mezi dnešním Rakouskem a Moravou západně od Znojma ustálila přibližně na dnešní stav. Důležitou roli dostává Bítov při vytvoření markrabství moravského, (viz. kapitola Vývoj od hradiště k hradu), kdy se společně

⁹¹ URBAN, J.: *Kultivovaný a ctižádostivý kariérista*, s. 434–449.

⁹² DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 44.

⁹³ ELIÁŠ, Jan: *Státní hrad Bítov*. Brno 1979, s. 7.

⁹⁴ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 44.

se Znojmem stávají nejdůležitějšími hrady údělu, jehož původně členitější územní správa se sjednotila do dvou hlavních okrsků – provincie znojemské a bitovské.⁹⁵

První oficiální doklad o hradu je z roku 1185, kdy tehdy na Bítově sídlil jeden ze šesti moravských krajských úředníků, který odtud spravoval území Dačicka, Jemnicka, Slavonicka a Telčska. Ve stejném roce byl hrad útočištěm řeholnic nově založeného kláštera v Dolních Kounicích.⁹⁶ V 11. století má pravděpodobně svůj původ také nejstarší hradní kaple na Bítově. Kaple byla bezpečně lokalizována na severovýchodní části paláce jako původně samostatně stojící budova. Údaj o její poloze v jihovýchodní hrotité věži, je nepodložený. Zde se nacházel polygonální prostor.⁹⁷ Celek hradu připomíná známý francouzský hrad La Roche-Guyon z doby okolo roku 1200, lze tedy uvažovat o jisté inspiraci.⁹⁸

Správci hradu zde působili jako purkrabí a královští komorníci příslušníci významných českých a moravských rodů, jako byl Smil z Bílkova, Jaroslav ze Šternberka a nejvýznamnější Rajmund z Lichtenburka, který Bítov získal v roce 1298 do zástavy.⁹⁹ V roce 1307 Jindřich Korutanský definitivně předal tento hrad i s celým svým panstvím Rajmundovi a jeho potomkům.¹⁰⁰ Rajmund byl také prvním doloženým držitelem hradu Lipnice nad Sázavou, který si nechal vystavět okolo roku 1310.¹⁰¹ Dodnes tento hrad demonstruje mocenský vzestup české šlechty 14. století.¹⁰²

Příchodem Lichtenburků dostal Bítov pečlivé hospodáře, kteří až do roku 1576 o své sídlo úctyhodně pečovali.¹⁰³ Rajmund na Bítově nesídlil, usadil se zde až po roce 1319, kdy ztratil Brod a hrad Lipnici. Po nabytí bitovského hradu dal pokyn k radikální přestavbě raně gotického hradu.¹⁰⁴ Do vyšší části ostrohu bylo vystavěno mohutné opevnění s dalšími věžemi s novým obytným komplexem a v roce 1334 byl na nádvoří postaven nový hradní kostel Nanebevzetí Panny Marie.¹⁰⁵ Přestavba hradu trvala řadu let a byla patrně ukončena až za Rajmundových synů Smila a Čeňka. Po ukončení přestavby Bítova vznikl nedaleko

⁹⁵ ELIÁŠ, J.: *Státní hrad Bítov*, s. 7-8.

⁹⁶ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 44-45.

⁹⁷ FIŠERA, Z.: *Moravské a slezské*, s. 22.

⁹⁸ PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 97.

⁹⁹ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 44-45.

¹⁰⁰ RBM II, č. 2136, s. 921; srov. SOMER, T.: *(Havlíčkův) Brod za Rajmunda*, s. 12.

¹⁰¹ SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. Díl 12. Praha 1900, s. 63–75, zde na s. 68.

¹⁰² DURDÍK, T. – BOLINA, P.: *Středověké hrady*, s. 168.

¹⁰³ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 44-45.

¹⁰⁴ ELIÁŠ, J.: *Státní hrad Bítov*, s. 11.

¹⁰⁵ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 45.

něj nový hrad s názvem Cornštejn. První zmínka je z roku 1343, kdy byl uveden při dělení bitovského zboží na tři části mezi bratry Smila a Čenka a synovce Jana.¹⁰⁶

Jelikož se Bítov nacházel na horké hranici, kde reálně hrozily vojenské střety, donutily tyto okolnosti vylepšovat fortifikaci hradu. V 15. století vzniklo několik dalších věží v nároží jádra hradby. Napříč šíjovými příkopy byla vybudována štítová zeď společně s přeměněnou přístupovou cestou.¹⁰⁷

Pro dějiny hradu Bítova je velmi důležité datum 13. července 1498, kdy se král Vladislav Jagellonský zřekl všech svých nároků na veškerá léna a došlo k potvrzení stávajícího stavu z roku 1307, kdy Bítovští z Lichtenburka dostávají hrad do svobodného dědičného držení. Posledními mužskými vlastníky Bítova z lichtenburského rodu byli Albrecht a Jindřich, jimiž celý rod vymřel po meči. Zemřeli v rozmezí dvou let (1570 a 1572) a byli pochováni v rodinné hrobce farního kostela na hradě.

Držení hradu Bítova rodem Lichtenburků ukončila Jindřichova neteř Ludmila Bítovská, která prodala v roce 1576 hrad s veškerým zbožím Volfu Strejnovi ze Švarcenavy, hejtmanovi znojemského hradu.¹⁰⁸

3.2. Páni z Pernštejna

Rodinná historie pánů z Pernštejna má v dějinách Čech a Moravy své významné místo. Dějiny tohoto rodu se navzájem prolínají s dějinami zemskými a společně se doplňují. Pernštejnové mohou být učebnicovým příkladem toho, jak několik rodových příslušníků svojí činorodostí a mimořádností dokázalo usměrňovat vývoj českého státu.¹⁰⁹

S rodem se také váže rodová pověst z roku 1511 o vzniku rodového znaku v erbu s černou zubří hlavou se zlatou houžví v nozdřích. Podle pověsti kdysi v hlubokém lese pátil uhlí uhlíř Věnava, Tento statečný muž chytil nebezpečného zuba, který byl postrachem okolí. Ušel tři míle až dorazil do města Brna, kde se v té době nacházel král se svým dvorem. Panovník ocenil Věnavův hrdinský čin a za odměnu mu daroval rozsáhlé území v povodí Svratky, povýšil ho do šlechtického stavu a udělil mu erb lapeného zvířete. Věnava si pak na kopci nad řekou vystavěl dřevěný dvůr, který se stal předchůdcem hradu Pernštejn.¹¹⁰

¹⁰⁶ ELIÁŠ, J.: *Státní hrad Bítov*, s. 12.

¹⁰⁷ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 45.

¹⁰⁸ ELIÁŠ, J.: *Státní hrad Bítov*, s. 14–16.

¹⁰⁹ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 6.

¹¹⁰ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 333.

Prvním písemně doloženým příslušníkem budoucích Pernštejnů byl Štěpán. Jednalo se o zeměpanského úředníka a počátkem dvacátých let 13. století zastával funkci purkrabího na hradě Děvičky na Jižní Moravě. Důležitý je také rok 1208 kdy si Štěpán vyměnil pozemky s olomouckým biskupem Robertem.¹¹¹ Jednalo se o Tuřany a Petrovice se vsí Doubravník. Tím se Štěpánovi otevřel vstup do minimálně osídleného povodí řeky Svatky a možnost provádět podle svých vlastních představ kolonizaci tohoto území.¹¹² Štěpán používal predikát z Medlova, Medlov byla vesnice poblíž Pohořelic v okolí Brna. Bohužel se nedochovaly žádné prameny o jeho cestě v prostřední přemyslovské Moravy. Poslední zmínky jsou z roku 1228 a zřejmě roku 1235 zemřel. Zanechal po sobě rodinný klášter při kostele Povýšení sv. Kříže v Doubravníku. Kořeny vzestupu perňštejnského rodu jsou také spojovány s rozkladem údělných knížectví a příchodem knížete Vladislava Jindřicha na Moravu. Na základě toho se můžeme domnívat, že předek budoucího rodu Pernštejnů získal své vyšší postavení už v přemyslovských službách. Štěpánův vnuk Štěpán III. z Medlova poprvé použil predikát z Pernštejna. Dalším spoluzakladatelem rodu byl Štěpánův bratranec Filip z Pernštejna, který zastával funkci nejvyššího zemského komorníka a také byl purkrabím městského hradu v Hodoníně.¹¹³

Od konce 13. století do druhé poloviny 14. století panuje v perňštejnské genealogii obrovský zmatek. Nedochovaly se skoro žádné prameny, které by umožnily provést přesnou rekonstrukci příbuzenských a majetkových vztahů. Další otázkou byl věkový rozdíl mezi jednotlivými generacemi. Jediným faktem je, že Pernštejnové se vyznačovali svojí dlouhověkostí, někteří příslušníci se dožili až šedesáti let a díky tomu se v 15. a 16. století udrželi na významných společenských postech.¹¹⁴

Ve 14. století se rodu moc nedařilo a přišel o značnou část svého panství, jako byl Zubštejn či Pyšolec. Za vlády císaře Karla IV. a jeho bratra, moravského markraběte Jana Jindřicha, již Pernštejnové nebyli na výsluní. Během několika let se rod Pernštejnů rozrostl o další generace.¹¹⁵

Na začátku 15. století vypukly mocenské spory mezi vnuky Jana Lucemburského a pro pány z Moravy byla toto velká příležitost k mimořádnému mocenskému vzestupu. Nastalou situaci plně využil Vilém I. z Pernštejna, který dokázal s podporou Jošta

¹¹¹ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 16–25.

¹¹² JAN, L.: *Z vysočinských hvozdů do čela země: Dramatické osudy rodu zubří hlavy ve středověku*. Dějiny a současnost 34, 2012, č.8., s. 28–31, zde na s. 28.

¹¹³ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 16–25.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 27.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 31–38.

Lucemburského vybudovat skvělou politickou kariéru. Za husitských válek Pernštejnové stáli po boku husitů a protestovali proti Husovu upálení v Kostnici.¹¹⁶

V 16. a 17. století se po boku českých králů vystříдалo mnoho dalších úspěšných Pernštejnů jako byl např. Vilém II., který přebudoval gotický hrad Pardubice na zámek, jenž se poté stal druhým nejvýznamnějším sídlem rodu. Dalším významným Pernštejnem byl Vratislav II., který byl odměněn v roce 1556 řádem zlatého rouna od Maxmiliána Habsburského za doprovod několika diplomatických cest do Španělska. Tam se oženil se známou ženou španělského rodu Marií Manrique de Lara. Manželství bylo velice plodné a Marie Vratislavovi porodila 20 dětí. Mnohé z nich zemřely již v raném věku. Vratislav většinu času trávil ve svých palácích v Praze a ve Vídni, jeho koníčkem byly obrazy, které velice rád skupoval. Vedl velice nákladný život a po jeho smrti museli jeho potomci rozprodávat další rodové državy.¹¹⁷

Rod Pernštejnů vymřel po meči vnukem Vratislava, Vratislavem Eusebiem, který padl za třicetileté války v roce 1631 při jedné ze šarvátek se Švédy u braniborského města Tangermünde. Po smrti jeho sestry Freborie v roce 1646 přešel pernštejnský majetek na jejich tetu Polyxenu, která se stala v roce 1603 manželkou Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a tím se veškerý pernštejnský majetek stal majetkem rodu Lobkoviců.¹¹⁸

3.2.1. Vilém z Pernštejna

Vilém starší z Pernštejna, nebo také Vilém I. se zasloužil především o obnovení slávy rodu Pernštejnů.¹¹⁹ Kvůli nepřehlednému pernštejnskému rodokmenu mužských potomků nevíme, kdo byli Vilémovi rodiče. Většina historiků zabývajících se především pernštejnskou genealogií ve středověku, pokládá pana Viléma za jednoho ze synů Jimrama z Pernštejna, zemřelého mezi roky 1380 a 1383, a jeho ženy Anežky.

O počátcích vzestupu moravského šlechtice máme jen málo pramenů. Pocházel z početné rodiny, kde byl nejmladším synem. Jeho otec se na sklonku života dostal do finančních potíží a jako majetkovou záruku musel použít rodový majetek. Ve starší literatuře je zmiňován i rok 1378, kde byla zmínka o zástavě pernštejnského panství, ale dnes již nejsou prameny, které by tuto zástavu potvrzovaly. Po otcově smrti se Vilém i jeho bratři

¹¹⁶ SÍČ, Jan: *Hospodaření tří generací rodu pánů z Pernštejna v průběhu 16. století*. Praha, Ústav českých dějin FF UK, 2012 (nepublikovaná diplomová práce), s. 14.

¹¹⁷ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 140–255.

¹¹⁸ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 332.

¹¹⁹ JAN, L.: *Z vysočinských hvozďů*, s. 30.

zavázali markraběti Joštovi Lucemburskému slibem poslušnosti a vojenskou podporou v případě potřeby. Za tyto služby přijali bratři poměrně vysokou částku až 1200 hřiven grošů.¹²⁰

V pramenech se Vilém objevuje v roce 1381, můžeme tedy předpokládat, že se narodil v 60. letech 14. století. Oženil se před rokem 1385 s Anežkou z Potštejna. Ve službách Joštových se nejmladší z bratrů osvědčil, jeho bratři už kolem roku 1383 nežili a stal se dvořanem tehdejšího vládce Moravy. Spojení s Joštem Lucemburských se časem ukázalo jako skvělý předpoklad k zahájení vlastní kariéry. Do roku 1398 jej markrabě jmenoval správcem znojemského hradu (purkrabím). V této funkci se Vilém osvědčil a byl povýšen na funkci moravského zemského hejtmana. Tento nejvyšší post Vilém zastával a od roku 1398 až do roku 1399. Na začátku 15. století Vilém působil u Joštova dvora a účastnil se několika mírových jednání s rakouským vévodou Leopoldem. Za věrnost k markraběti si vysloužil novou funkci nejvyššího komorníka soudu zemského v Brně, kterou zastával v letech 1408 a 1409.¹²¹

Po smrti markraběte Jošta se Vilém nejvíce soustředil na uchování a rozšiřování rodových držav v okolí pernštejnského panství. Rodové državy v podstatě rozšířil pomocí věn svých manželek a markraběcími výsluhami. Tím si vytvořil dostatečnou mocensko-politickou, majetkovou i vojenskou základnu ke svým dalším cílům.

Hrad Pernštejn byl pro Viléma velmi důležitým místem a hrál důležitou roli ve Vilémových lapkovských činech. Je zřejmé že v druhém desetiletí 15. století byla na hradě Pernštejně operační základna lapkovských družin. Hrad byl východiskem vojenským, ale nejčastěji přímo i východiskem loupeživých výprav, kam se lapkové vraceli se svojí kořistí. Ta se však dělila na jiném místě a na hrad se donášel jen podíl pro Viléma. Sám Vilém se těchto podniků nikdy nezúčastnil. Lapkové se nejvíce soustředili na kupce, především při organizovaných městských jarmarcích. Vedle nejvýnosnějších kupců přepadávali lapkové jak bohaté, tak i poddané. Vilém nepohrdal žádným prostředkem, nebál se úkladného stíhání za loupežné vraždy, z nichž by mohl přijímat kořistěné podíly. Chtěl být zásoben vzácnými předměty a nepohrdl ani svatokrádežnými bohoslužebnými předměty.¹²²

Existuje několik písemných výpovědí a výslechů lapků od roku 1415 až 1419, kdy pernštejnská družina řádila nejvíce. Najdeme je v knihách zemských i knihách pňhonných.

¹²⁰ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 39–42

¹²¹ Tamtéž, s. 39–42

¹²² VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 45

Vilém nebyl sám mezi pány, kteří se podíleli na loupeživé činnosti. Soutěžili s ním někteří páni z Kunštátu, či Bítovští.¹²³ Postavením Viléma nemohly otřást žádné výpovědi lapkovských zlodějů, kteří se k němu hlásili, a neznamenal pro společenské postavení pána z Pernštejna žádnou hrozbu.¹²⁴

Za husitských válek stál Vilém po boku husitů. V průběhu roku 1415 se zúčastnil několika jednání s králem Zikmundem, která měla vést k osvobození Jana Husa. Uvádí se mezi nejvýznamnějšími Moravany, kteří zpečetili stížný list 2. září 1415 jako protest proti upálení mistra Jana Husa v Kostnici.¹²⁵

V roce 1417 se Vilém stal komorníkem zemského soudu v Olomouci, kde působil až do roku 1420. Po bitvě na Vítkově slíbil poslušnost králi Zikmundovi, přešel ke katolictví a stal se podruhé ve své kariéře moravským zemským hejtmanem. Krátce po tomto aktu Vilém na svou funkci rezignoval. Stěžoval si na své zdraví, přestal se angažovat do vysoké politiky a odešel do ústraní pernštejnského hradu.¹²⁶

Vilémův rok úmrtí není zcela znám. Jeho syn Jan, který ještě před polovinou dvacátých let 15. století převzal rodinný majetek, sice na svatomartinském sjezdu v roce 1433 odpřisáhl spolu s dalšími představiteli moravské šlechty věrnost císaři Zikmundovi, zanedlouho však navázal na úzké vztahy s husitskou stranou a z této pozice neváhal aktivně vystupovat nejen proti císaři, ale i pánu Moravy Albrechtu Habsburskému.¹²⁷

3.2.2. Hrad Pernštejn

Pernštejn, nekorunovaný král moravských hradů, je jeden z nejlépe dochovaných goticko-renesančních pevnostních staveb v Evropě. Tyčí se na vrcholu zalesněného kopce v údolí řeky Nedvědičky a nedaleko jejího soutoku se Svratkou uprostřed Českomoravské vrchoviny. Kraj v povodí horní Svratky získal v první polovině 13. století jako výsluhu za službu panovníkovi moravský rod pánů z Medlova, městečka poblíž Brna.¹²⁸

Do jména Pernštejn se vryla dobová záliba v užívání německých jmen pro české i moravské hrady. Z německého *Bärenstein*, který se dá do češtiny přeložit jako *medvědí*

¹²³ HOFFMANN, František: *Vilém z Pernštejna*. Časopis Matice moravské 87, 1968, s. 171–184, zde na s. 184.

¹²⁴ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 45.

¹²⁵ ČORNEJ, Petr a kol.: *Stížný list: České a moravské šlechty proti upálení mistra Jana Husa 1415–2015*. Okrouhlice 2015, s. 22.

¹²⁶ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 46–48.

¹²⁷ KALÁBOVÁ, Lenka – KONEČNÝ, Michal a kol.: *Hrad Pernštejn*. Kroměříž 2015, s. 35.

¹²⁸ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 332.

kámen, tak vznikl po staletí užívaný název Pernštejn.¹²⁹ Okolo roku 1285, kdy poprvé z pramenných materiálů zaznívá toto jméno, jsou německé názvy u nově postavených sídel nejvíce v oblibě.¹³⁰ Ze 14. století je dosvědčena existence statku okolo hradu Pernštejna, a to v deskových vkladech z let 1350 a 1398 z čehož největším byla vesnice pod hradem s názvem Nedvědice.¹³¹

Stavební vývoj hradu souvisel se stoupající mocí pánů z Pernštejna, kteří jej na přelomu 15. a 16. století přestavěli.¹³² Pernštejn byl typicky ostrožním hradem 13. století, který obepínala ohradní zeď, v jejímž jižním úseku se zřejmě nacházel vstup do hradu, střežený věžovitou branou. Hrad dále tvořila válcovitá věž s břitem, obrácená ke straně předpokládaného útoku, potom nádvoří s palácem a kaplí.¹³³ Původní hradní kaple se měla nacházet ve velké kulaté věži ve čtvrtém patře. Velká věž se tyčí na severozápadní straně nejvyššího horního hradu. Druhá gotická kaple sv. Barbory vznikla ve východním křídle hradního pláště na severovýchodní straně horního hradu, který vznikl v poslední čtvrtině 14. století. Tato kaple měla zaujímat dvě podlaží hradu, tedy i prostory v prvním palácovém patře. Nejmladší je barokní hradní kaple Obrácení sv. Pavla a nachází se v purkrabské části vnitřního předhradí na východní straně jádra hradu.¹³⁴

Během 14. století se rozšířila perňštejnská stavební činnost ve formě přístaveb, které zabíraly skoro veškerý prostor nádvoří. Tato stavební úprava byla předzvěstí velkých stavebních akcí, které koncem roku 1430 započal Jan z Pernštejna. Nová válečná technika si vynutila radikální přestavbu. Obrannou funkci převzaly věže a hradby, které obepínaly celé staré hradní jádro. Dále byla přistavěna hranolová věž v jižní části hradního areálu s hladomornou v přízemí. Největší stavební úpravou prošly obytné místnosti, jelikož si Jan potrpěl na rodovou reprezentaci. Jednalo se o rytířský (taneční) sál a černou kuchyni, které se nacházely v prvním patře obytného paláce.

V polovině 15. století hrad vyhořel a byl přestaven do pozdně gotického stylu. V 15. století prošel Pernštejn poslední větší úpravou za Viléma z Pernštejna, kdy bylo vybudováno nové předhradí, které mělo zlepšit obranu feudálního sídla.¹³⁵ Za husitských válek byl na straně podobojí, proto moravský markrabě Albrecht Habsburský táhl na Pernštejn, který

¹²⁹ VOREL, P.: *Páni z Pernštejna*, s. 23.

¹³⁰ ŠKRABAL, Jakub: *Hrad Pernštejn a Nedvědice*. In:

<https://www.nedvedice.cz/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=4> [cit. 23. 4. 2020].

¹³¹ TEPLÝ, Jaroslav: *Rod Pernštejnů za přemyslovských a lucemburských králů*. Pardubice 2016, s. 217.

¹³² FIŠERA, Z.: *Moravské a slezské*, s. 80.

¹³³ STEHLÍK, Miloš: *Státní hrad Pernštejn*. Brno 1966, s. 5.

¹³⁴ FIŠERA, Z.: *Moravské a slezské*, s. 80.

¹³⁵ STEHLÍK, M.: *Pernštejn: státní hrad*. Brno 1976, s. 3–13.

ale nedobyl. Stavební práce pokračovaly i za dalších Pernštejnů – Vratislava I., Viléma II. a Jana II. V závěrečné fázi byly vnitřní prostory bohatě vyzdobeny renesančními italskými malíři.¹³⁶

Celá druhá polovina 16. století se nesla v duchu rozprodávání celého perštejnského panství, které skončilo v roce 1596 kdy byl Pernštejn prodán Pavlu Katarynovi z Kataru.¹³⁷

3.3. Moravští Šternberkové

Šternberkové jsou jeden z nejstarších českých panských rodů a zároveň jeden z mála, s nimiž se můžeme v českých dějinách trvale potkávat od vrcholného středověku až po dobu současnou.¹³⁸ Ve štítu erbu měli v modrém poli německy mluvící znamení – osmicípou zlatou hvězdu. Za předka Šternberků je považován Diviš, který žil na počátku 12. století. Jeho potomek stejného jména byl na počátku 13. století prácheňským purkrabím a královským maršálkem. Založil město Divišov a také se podle něj začal psát. Jeho syn Zdeslav z Chlumce a Šternberka založil nad řekou Sázavou tehdy jeden z největších hradů Český Šternberk. Založení města i hradu Šternberka na Moravě je spojeno s rodovými pověstmi, (viz. kapitola Hrad Šternberk).¹³⁹

Ve 14. století se Šternberkové rozdělili na řadu větví a linií. Moravská vlastnila Šternberk, Lukov a brzy se rozvětvila do šternberské, zábřežské, světlovske a lukovské linie. Další hlavní větví byla holičská a neposlední řadě větev sídlící na zámku Konopišti.¹⁴⁰

Nás bude zajímat především šternberská větev, která sídlila na Moravském Šternberku. Zakladatelem šternberské větve byl Štěpán ze Šternberka, syn Zdeslava staršího. Díky svému otci zdědil po uherském velmoži Matúši Čákovi několik statků v Horních Uhrách. Bohužel o několik let později o své statky přišel a majetky získal uherský král Karel Robert. Co se týká šternberského panství, převzal jej roku 1329 po zemřelém příbuzném, strýci Divišovi. V dalších letech Štěpán získává další statky v podobě zástavního hradu Poděbrady za pohledávky, které měl od krále Jana Lucemburského a později roku 1340 získal hrad Bechyni v jižních Čechách. V roce 1351 jej Karel IV. jmenuje zastupujícím zemským soudcem.¹⁴¹ Do doby jeho správy Moravy, došlo k reorganizaci zemského

¹³⁶ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 333.

¹³⁷ SÍČ, J.: *Hospodaření tří generací*, (nepublikovaná diplomová práce) s. 73.

¹³⁸ STARÝ, M.: *Příspěvek ke genealogii moravskošternberské větve pánů ze Šternberka*. Střední Morava 9, 2003, č. 16, s. 84-92, zde na s. 84.

¹³⁹ HALADA, J.: *Lexikon*, s. 157.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 157.

¹⁴¹ JURÍK, Pavel: *Šternberkové: Panský rod v Čechách a na Moravě*. Praha 2013, s. 17.

soudnictví.¹⁴² Jeho první manželkou byla Anna, se kterou založil ve Šternberku špitál. Jeho druhou manželkou byla Kateřina z Kravař. Nahromaděnými statky a početným potomstvem si Štěpán zajistil na hradě Šternberku trvání vlastnictví do další generace.¹⁴³

Dcery se provdaly za významné české šlechtice, nejstarší syn Petr sídlil v jižních Čechách na hradě Bechyni, zemřel někdy v 50. až 60. letech 14. století. Po smrti Štěpána v roce 1357 převzali otěže nad statky jeho synové bratři Zdeněk a Albert. Bohužel bratrská spoluvláda neměla dlouhé trvání a v roce 1360 Zdeněk umírá. Zanechal po sobě syna Petra, který se společně s jeho strýcem stává spoluvlastníkem rodového majetkového komplexu. Albert byl poručníkem až do Petrovy zletilosti. Jelikož si Albert vybral duchovní cestu životem, nemohl mít žádné legitimní potomky. Majetek tak po smrti Alberta zdědil jeho synovec Petr ze Šternberka.¹⁴⁴

Po úmrtí pana Petra v roce 1397 vymřela nejbohatší větev šternberského rodu. Rozsáhlý majetek byl rozdroben a většina přešla do cizích rukou. Bechyni získal markrabě Jošt a páni z Kravař získali Šternberk, Račice a Ondry. Jediné statky v rukou šternberského rodu zůstaly Veselý nad Moravou a Količín.¹⁴⁵

Jediná větev Šternberků, která nevymřela do dnešních dnů, je větev konopištská, linie hraběte Leopolda I. ze Šternberka.¹⁴⁶

3.3.1. Albert II. ze Šternberka

Jméno Alberta ze Šternberka se poprvé objevuje v pramenech 23. dubna 1352, kdy byl jmenován děkanem olomoucké kapituly. Albert se narodil někdy okolo roku 1331, v době svého jmenování měl tedy přibližně 21 let.¹⁴⁷ O Albertově mládí, dospívání a vzdělání nevíme bohužel vůbec nic.¹⁴⁸

Svoji církevní kariéru tedy započal velice brzy a postupně se dostával do vyšších církevních okruhů. V červenci roku 1352 již jako papežský orator a kaplan získává další papežskou provizí pozici pražského kanovníka, která se uvolnila po smrti Mikuláše Mělnického při papežské kurii. Díky silné podpoře ze strany panovnického dvora byl Albert

¹⁴² VOJKOVSKÝ, Rostislav: *Šternberk: Hrad – zámek ve stejnojmenném městě*. Dobrá 2007, s. 9.

¹⁴³ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 80-90.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 80–85.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 99–101.

¹⁴⁶ JUŘÍK, P.: *Šternberkové*, s. 83.

¹⁴⁷ PRUCEK, Josef: *Albert ze Šternberka – raněhumanistický mecenáš*. Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci 1973, s. 22-27, zde na s. 22.

¹⁴⁸ SOMER, T.: *Zvěřínský episkopát Alberta ze Šternberka (1356–1364)*. *Studia Theologica* 22, 2020 (v tisku).

povýšen až na biskupský stolec, a to již v roce 1356, kdy mu bylo pouhých 25 let. Nestal se však biskupem žádné z českých a moravských diecézí, nýbrž ve vzdáleném Zvěříně (Schwerin). Od konce léta 1358 se kariéra zvěřínského biskupa změnila a Albert se stává významným dvořanem a rádcem císaře Karla IV.¹⁴⁹

Ve službách císaře se zúčastnil pobytu na říšském sněmu ve Vratislavi, Mohuči, Praze a Norimberku, kde císař sídlil po střetnutí s říšskými knížaty od září 1360 až do května 1361. Vedle Arnošta z Pardubic, Jana ze Středy a Jana Očka z Vlašimi Albert zastával funkci poradce a diplomatického zmocněnce. Při hrozbě válečného konfliktu mezi rakouskou a uherskou stranu v letech 1362-1363 Albert pobýval na Moravě. Odtud společně s Arnoštem z Pardubic vykonal cestu do Uher v lednu 1363, kde chtěli vyjednat mír s uherským králem Ludvíkem I. Koncem dubna vyjednával v Krakově sňatek pro císaře s Alžbětou Pomořanskou a v únoru 1364 navštívil Brno, aby uzavřel dědické smlouvy s Rudolfem Habsburským.¹⁵⁰

V roce 1364 opustil svoji vzdálenou zvěřínskou diecézi a s podporou císaře se stal biskupem Litomyšle. O čtyři roky později byl povýšen při cestě do Říma na arcibiskupský stolec v Magdeburku.¹⁵¹

Při návratu z Magdeburku, kde po třech letech v roce 1371 rezignoval na svou funkci, s sebou na Moravu přivezl ostatky biskupa mučedníka sv. Viktorina, které nejprve uchovával na Šternberku a v roce 1376 jej přenesl do Litomyšle, aby prohlásil tohoto světce za patrona zdejšího biskupství.¹⁵²

I když byl Albert velice zaměstnán svými úřady, své majetky si zachovával a jen tu a tam docházelo k občasným přesunům. V roce 1358 převzal i zlínské panství, ale hned o dva roky později je přenechává svým světlovským bratrancům Alšovi a Vilémovi.¹⁵³ Nejblíže mu bylo rodové město a sídlo Šternberk, které díky němu postupně získávalo výsadní postavení a záruku budoucího vzestupu. Listinou z 21. ledna 1364 městu Šternberku dal Albert odúmrť a potvrdil, že hodlá své město všemožně povznést.¹⁵⁴

Snad největším Albertovým úspěchem bylo povýšení dosavadního farního kostela, kterou dovršil nákladným budováním nového kláštera, a to kanonie augustiniánů ve Šternberku. Pro klášter skoupil několik statků, které poté věnoval samotnému klášteru.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 22.

¹⁵¹ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 88.

¹⁵² PRUCEK, J.: *Albert ze Šternberka*, s. 23.

¹⁵³ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 85–88.

¹⁵⁴ PRUCEK, J.: *Albert ze Šternberka*, s. 23.

Kláster byl formálně založen v roce 1371, ale s největší pravděpodobností byl položen základní kámen v roce 1372 a byl zvolen první probošt kláštera Václav. Z původního gotického kostela se dochovalo naprosté minimum, dochovala se jen jižní a západní část křížové chodby. Na sklonku života v roce 1379 Albert město obohatil dalším rozšířením augustiniánského kláštera, tentokrát v dolní části. Ten byl ale v roce 1384 za Petra ze Šternberka zrušen pro finanční náročnost.¹⁵⁵

Bez mužských potomků Albert převedl veškerý svůj majetek, kromě Šternberka na synovce Petra ze Šternberka. V prosinci 1375 se na litomyšlském biskupském sídle konalo velmi reprezentativní jednání početného příbuzenstva rodu Šternberků k stvrzení předání statků Petrovi. V prosinci roku 1378 zastihla Alberta smutná zpráva, a to smrt císaře. Společně s dalšími biskupy a hodnostáři se zúčastnil smutečního obřadu v katedrále sv. Víta při pohřbívání panovníka, svého příznivce Karla IV.¹⁵⁶

Albert zemřel o dva roky později 14. ledna 1380 uprostřed rozrušených dějů mezi papežem a markrabětem Joštem, na kterého v témže roce uvalil klatbu a interdikt na celou Moravu. K poslednímu odpočinku byl uložen ve šternberském klášterním chrámu v kryptě pod stupni hlavního oltáře.¹⁵⁷

Po Albertovi se nám dochovalo mnoho velice významných předmětů. Jedná se o rukopisná díla dochovaná dodnes v Krakově, Praze a Olomouci. Dále pak známý pontifikát z roku 1376, který je dnes uložený ve Strahovské knihovně. Další cennou památkou je jeho přenosný oltářík dochovaný u benediktinů v Admontu ve Švýcarsku. Působivá je také šternberská madona na hradě Šternberku, která je spjatá s prostředím zdejších augustiniánů.¹⁵⁸

3.3.2. Hrad Šternberk

Malebný hrad je výraznou dominantou městské památkové zóny města Šternberka. Nachází se na rozhraní rovinaté Hané a výběžků Nížkého Jeseníku.¹⁵⁹ Určující pro stavbu hradu byla zemská cesta spojující sever s jihem, český a polský stát, Moravu, Panonii a Podunají s Pobaltím, jež měl hrad chránit.¹⁶⁰ Historie založení hradu se stala pro nejrůznější badatele velkým oříškem, jelikož je spojena se dvěma událostmi, ze kterých se

¹⁵⁵ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 90–91.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 92–94.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 95.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 95.

¹⁵⁹ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 126.

¹⁶⁰ VOJKOVSKÝ, R.: *Šternberk: Hrad – zámek*, s. 1.

poté staly středověké legendy a pozdější mýty. Kronikáři 14.–16. století si většinou některé nepodložené informace vymysleli a doplnili podle své fantazie, a tím vlastně (de)formovali reálnou historickou událost ve zcela jiný příběh s vlastními hrdiny a pamětihodnými místy. S tím souvisí i nepřehledné datování událostí v podobě vpádu mongolských vojsk zřejmě v roce 1241 a invaze vojsk uherského krále Bély IV. v roce 1253, který soupeřil s moravským markrabětem Přemyslem o území vymřelých rakouských Babenberků. Ztíženým faktem také je, že kronikáři většinou spojovali tyto dva vpády v jednu a tu samou událost.¹⁶¹

Z kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína se dozvídáme, o jakémsi hrdinovi ve funkci hejtmana z rodu Šternberků, který smrtelně ranil tatarského vůdce. Obrátil Tatary na útěk, a tak zachránil nejen celou zemi, ale i západní křesťanskou civilizaci před nebezpečím z východu. Právě onen Přibík ve své kronice slučuje obě události z let 1241–1253 do jedné. V té době byl seniorem rodu Zdeslav ze Šternberka, dobové prameny jej ale ve spojitost s těmito dvěma událostmi nedávají, a také nikdy nebyl olomouckým hejtmanem.¹⁶² Na základě pozdější legendy mohl odměnou za své zásluhy získat Zdeslav převážně neosídlené zeměpanské území severně od Olomouce, na němž si vystavěl hrad. V dobových pramenech se opravdu objevuje osoba Zdeslava mezi členy družiny moravského markraběte a jeho úředníky.¹⁶³ Celá tato kronika vznikla za vlády Karla IV., přičemž hlavním šternberským aktérem té doby byl Albert ze Šternberka. Důvod proč tedy Přibík zmiňuje jakéhosi hrdinu ze Šternberka není zcela zřejmý, ale je možné, že zmínku autor učinil záměrně kvůli Albertovi, aby zdůraznil zásluhy předka rodu Šternberků a posílil tak rodovou tradici. Navíc by to pochopitelně dodalo lesk hlavnímu moravskému rodovému sídlu. Můžeme se tedy jen domnívat, jestli Přibíka opravdu ovlivnil sám Albert, jestli opravdu čerpal z rodové tradice Šternberků, či zda si svého hrdinu doopravdy vymyslel.¹⁶⁴

V kronice Václava Hájka z Libočan se už objevuje jméno šternberského hrdiny.¹⁶⁵ Jaroslav ze Šternberka měl údajně v roce 1253 vyrazit na pomoc městu Olomouci proti uherskému královi s Kumány a Tatary. Jaroslav nepřátele porazil a ti na to odtáhli pryč. Od krále Václava za tento čin dostal majetky poblíž Olomouce, kde založil hrad Šternberk

¹⁶¹ SOMER, T.: *Mongolský vpád na Moravu roku 1241 mezi faktem a mýtem, část II. Mýtus*. Vlastivědný věstník moravský 70, 2018, č. 3., s. 220-229, zde na s. 220-221.

¹⁶² Kronika Pulkavova (= Kronika Pulkavova), in: *Fontes rerum Bohemicarum (= FRB)*, V, ed. Emler, Josef. Praha 1893, s. 1-326.

¹⁶³ KAŇÁK, Bohdan – KOUDELA, Miroslav – MRACKÝ, Jan: *Šternberk slovem i obrazem*. Olomouc 1996, s. 9.

¹⁶⁴ SOMER, T.: *Mongolský vpád*, s. 221-223.

¹⁶⁵ HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: *Kronika česká*. Ed. Link, Jan, doslov Voit, Petr. Praha 2013, s. 557–571.

a až do konce svých dní zastával úřad moravského hejtmána. Díky významu Hájkova díla se Jaroslav ze Šternberka záhy stal reálnou postavou, hrdinným předkem svého rodu a později dokonce i národním hrdinou. Jméno Jaroslava je ale fiktivní, i vítězství u Olomouce (v roce 1253 byli Češi a Moravané poraženi). Vzhledem k tomu, že se boje odehrávaly v roce 1253 měl by se zde spíše vyskytovat Zdeslav ze Šternberka, i když měl syna Jaroslava, ten ale nebyl tak starý, aby se těchto bojů mohl účastnit, a hlavně rodová linie založená Jaroslavem se angažovala spíše v Čechách než na Moravě. Bohužel nevíme, jestli si Hájek vítězství Jaroslava nad Olomoucí vymyslel, či zda čerpal z živoucí tradice.¹⁶⁶

Motiv hrdinného Jaroslava ze Šternberka porážejícího Tatary v roce 1241, nikoliv Kumány v roce 1253, z díla olomouckého biskupa a humanisty Jana Skály z Doubravky *Historiae Regni Boemiae*, se brzy stal součástí rodové legendy, kterou Šternberkové používali ke své rodové reprezentaci.¹⁶⁷

První zmínka o jméně šternberského hradu v držení rodu Šternberků se poprvé objevuje v královské listině z roku 1269. Dokument zároveň vymezoval hranice šternberského panství a kláštera Hradisko.¹⁶⁸

Historikové se přou o to, kdo opravdu založil hrad i přilehlé město Šternberk. Obojí bylo pro šternberské dominium potřebné. Město mělo mít funkci ekonomickou a hrad funkci administrativně vojenskou. Hosák se přiklání k tomu, že opravdu hrad Šternberk založil Zdeslav a ještě před rokem 1269 patrně postoupil panství šternberské svým synům Vojtěchovi, Jaroslavovi a Zdeslavovi. Tím by se stavba hradu a lokace města zúžila do let 1253-1269.¹⁶⁹

Z této doby pochází na hradní přístupové straně okrouhlá věž vetknutá do zlomu hradby, která byla 2,7 m silná na chráněné západní nebo jižní straně paláce. Stav poznání i tak známého hradu je však na úrovni, která nedovoluje určit, kde se nacházelo původní místo brány. Mohla se vyskytovat v blízkosti věže nebo západně od bergriftu.¹⁷⁰ V prvním patře se nacházely padací dveře, které se spojovali s hradním palácem.¹⁷¹

¹⁶⁶ SOMER, T.: *Mongolský vpád*, s. 223.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 224.

¹⁶⁸ KAŇÁK, B. – KOUDELA, M. – MRACKÝ, J.: *Šternberk slovem*, s. 10.

¹⁶⁹ HOSÁK, Ladislav: *K založení hradu a města Šternberka*. Středisko. Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci. Ostrava 1977, s. 91–97, zde na s. 95.

¹⁷⁰ PLAČEK, M.: *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996, s. 334.

¹⁷¹ MUSIL, F.: *Hrady a zámky na Moravě*. Praha 1987, s. 197.

Na Šternberku v letech 1330-1357 sídlil jeden z nejváženějších mužů na Moravě, zemský hejtman Štěpán ze Šternberka. Po smrti Štěpána převzal hrad a panství jeho syn Albert II, snad nejznamenitější Šternberk vůbec.¹⁷²

Nejcennější hradní památkou, která se ve středověké podobě dochovala dodnes je hradní kaple.¹⁷³ Interiér hradní kaple na Šternberku i přes stavební regotizační úpravy vedené v roce 1886, si v sochařské i malířské podobě ponechal dostatek prvků, které se jednoznačně datují do druhé poloviny 14. století. Stavebníkem a patronem kaple byl Albert II. ze Šternberka. Z února 1376 pochází listina, která nás informuje o možném ukončení šternberské stavební činnosti. V té době fungoval klášterní augustiniánský komplex a byla možná i přestavba hradní kaple včetně slohových přístaveb hradu a celého ohrazení města.¹⁷⁴

V listině z 27. února 1376 Albert stanovil, že probošt může určit ke špitálu, který byl přivtělen ke klášteru, dva světské kněze, které bude platit. Knězi budou každý den se školmistrem a scholáry konat jednu mši ve špitále a nešpory, o větších svátcích matutina a dále v hradní kapli jednu čtenou mši denně. Nejpozději k tomuto datu musela být celá kaple hotová i s celou výzdobou, včetně maleb na stěnách jejího presbytáře.¹⁷⁵ Po odkrytí původních nástěnných výzdob se vyskytla otázka, kdo byl vlastně výtvarníkem těchto nástěnných maleb. Mistr, který zde v kapli pracoval, mohl být s největší pravděpodobností malíř z okruhu mistra Theodorika¹⁷⁶, jenž proslul obrazovou výzdobou kaple sv. Kříže na Karlštejně. Tento ojedinělý výtvarný jev je velice významný pro Moravu, ale i pro samotného Alberta, který se v rodině Šternberků uměl skvěle prezentovat.¹⁷⁷

Za Albertova panování na Šternberku se v letech 1360-1380 uskutečnily důležité úpravy a přestavby. Z obranného sídla se postupně stával hrad s funkcí reprezentativní. Přípomínkou přestavby hradu jsou erbovní štítky na svornících klenby původního kněžiště hradní kaple v jižním křídle. Je otázkou, zda Albertovým dílem je celý jižní palác, případně parkánová zeď kolem celého areálu, nebo zda jejich vznik spadá do začátku 15. století.¹⁷⁸

V roce 1360 byl spoluvlastníkem strýcových majetků už i Petr ze Šternberka a zúčastňoval se zasedání zemských soudů v Brně a Olomouci. Po strýcově úmrtí v lednu 1380 převzal i panství Šternberk. Sám Petr neměl se svojí chotí Annou Opavskou žádné

¹⁷² VOJKOVSKÝ, R.: *Šternberk: Hrad – zámek*, s. 9.

¹⁷³ DURDÍK, T. – BOLINA, P.: *Středověké hrady*, s. 181.

¹⁷⁴ JOSEFÍK, Jiří – SYSEL, František – TOGNER, Milan: *Hradní kaple na Moravském Šternberku*. Umění 24, 1976, s. 243-255, zde na s. 243

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 244.

¹⁷⁶ Mistr Theodorik byl malíř deskových obrazů a nástěnných maleb v období vrcholné gotiky. Byl také jeden z nejvýznamnějších dvorních malířů Karla IV.

¹⁷⁷ PRUCEK, J.: *Albert ze Šternberka*, s. 22.

¹⁷⁸ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 126.

mužské potomky a proto uzavřel tzv. spolek, tedy dohodu o budoucím vzájemném dědění majetku. Hrad Šternberk i s panstvím po smrti Petra měla doživotně držet jeho choť Anna Opavská. Ta v roce 1397 sepsala listinu s ustanovením, že dědici hradu po její smrti se stanou páni z Kravař.¹⁷⁹

3.4. Páni z Kravař

Rod Kravařů byl velmi znamenitý moravský rod.¹⁸⁰ Kravařové měli společné předky s pány z Bechyně. Svůj původ pak oba rody odvozovaly od mateřského rodu Benešoviců. Jméno rodu pochází od města Kravaře na Opavsku. V erbu v červeném poli měli tzv. zavínutou střelu s šípem a kusem látky.¹⁸¹ V podstatě se jednalo o válečný nástroj, neboť šlo o šíp, na jehož konce byly namotány kousky látky, které se pak namáčely do zápalné směsi. Tento erb připomínal v Polsku hojně rozšířené rodové znamení, zvané *odrowąz* (odřívous).¹⁸²

Problematické je vymezení počátků rodu pánů z Kravař. Mnozí historikové se tak přou o to, kdo byl praotcem a zakladatelem rodu. Praotcem rodu mohl být Drslav, který měl syna Voka. Prameny ukazují na zakladatele rodu Voka z Benešova a Kravař. Ve starších publikacích jsou oba Vokové bráni jako jedna historická osoba, v novodobých jako dvě rozdílné osoby. Rodiče šlechtice Voka I. z Kravař nejsou nikde k dohledání. Můžeme se tedy domnívat, že otec Voka I. byl Vok z Benešova a Kravař. Podle kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína se údajně Vok z Benešova patrně v sedmdesátých letech 13. století oženil s nevlastní dcerou Přemysla Otakara II. a tím by pan Vok získal společenskou prestiž. I tato informace však není nijak podložena.¹⁸³

Vokovo jméno se objevuje v roce 1279 v souvislosti královou vdovou Kunhutou v listině vydané v Hradci u Opavy, kde vdova potvrzovala privilegia města Krnova. Počátkem února 1281 zaujímal post purkrabího v Hradci u Opavy a poté se stal opavským komorníkem. Vok z Benešova a Kravař zemřel někdy okolo roku 1283.¹⁸⁴

Vok I. z Kravař je v roce 1300 uváděn ve funkci krakovsko-sandoměřského hejtmana. Roku 1308 uzavřel smlouvu s Ekkonem, mistrem templářského řádu na pronájem města Vsetín. Před rokem 1325 dostal zkonfiskovaný majetek, hrad Plumlov, Drahuš

¹⁷⁹ POKLUDA, Z.: *Moravští Šternberkové*, s. 92-101.

¹⁸⁰ ZAPLETAL, Prokop: *Moravské Kravařsko. Politický okres novojický*. Hranice 1898, s. 101.

¹⁸¹ HALADA, J.: *Lexikon*, s. 82.

¹⁸² BALETKA, T.: *Páni z Kravař*, s. 16.

¹⁸³ Tamtéž, s. 27-33.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 35-37.

a Helfštýn a poté i rozsáhlé panství okolo Nového Jičína. Roku 1316 se stal podkomořím. Za své zásluhy dostal město Fulnek, kde později Kravařové založili augustiniánský klášter. Roku 1323 si koupil dům v Olomouci a od roku 1324 se uvádí jako nejvyšší komorník olomoucké cúdy. Poslední zmínka o něm je z roku 1327 až 1329.¹⁸⁵

Vokovy děti ze dvou manželství vytvořily dvě samostatné kravařské větve. První, strážnicko-plumlovskou větev, založil syn Vok II., který od otce zdědil Plumlov, Strážnici a Kravaře. Druhou větev, fulnecko-jičínskou, založili bratři Ješek a Drslav z Kravař.¹⁸⁶

Kravařové byli ve středověku známí především tím, že mnozí z nich zastávali v moravském markrabství vysoké funkce. Takřka po celé 14. století zaujímali páni z Kravař na území olomoucké cúdy posty nejvyššího komorníka a v letech 1403-1408 se dokonce jeden z Kravařů, Lacek II., stal olomouckým biskupem. Počátkem 15. století po vymření lucemburské sekundogenitury¹⁸⁷ stanuli pánové z Kravař na samé špici moravského společenského žebříčku. Lacek, Petr II a Jindřich II. se od let 1411-1425 vystřídali v úřadě moravského zemského hejtmana. Za husitských válek někteří z Kravařů stáli za i proti Zikmundovi a angažovali v husitských válkách. Po husitské revoluci se však Kravařové stáhli do ústraní.¹⁸⁸

Po smrti posledního mužského Kravaře Jiřího roku 1466 se rozsáhlé majetky dostaly do rukou jiných majitelů a kravařské hrady získaly nové pány. Statky jako věno byly rozděleny mezi čtyři Jiříkovy dcery, Ludmilu, Kunhutu, Johanu a Alžbětu.¹⁸⁹ Údajně existovala ještě jedna kravařská větev, a to větev tvorkovská, která si po smrti Jiřího dělala nároky na jeho majetek, zemským opavským soud jim ale nevyhověl.¹⁹⁰

3.4.1. Lacek z Kravař

Lacek se stal pro historiky velice zajímavou a vyhledávanou postavou středověkých dějin. Narodil se pravděpodobně mezi lety 1348-1350 jako poslední ze synů pana Drslava z Kravař a Elišky ze Šternberka. Za místo narození je považováno město Fulnek, kde jeho otec vlastnil rodové sídlo.¹⁹¹

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 41–57.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 58–73.

¹⁸⁷ Tzv. druhorozenectví.

¹⁸⁸ BALETKA, T.: *Páni z Kravař*, s. 292.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 287–290.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 291.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 180.

Poprvé je Lacek zmíněn až v roce 1366. Po smrti otce a strýce Ješka v roce 1365 a 1369 zdědil Lacek a jeho bratři jejich statky. Lacek získal panství helfštýnské a drobné statky v nisském knížectví. V roce 1370 se Lacek oženil s Markétou s Pogorelé, která byla jeho jedinou družkou celý život. Její otec zastával funkci hejtmana nisského knížectví.¹⁹²

Jelikož Lacek získal hrad Helfštýn, přestavěl jej na důležitou pevnost.¹⁹³ Pan Lacek pobýval na Helfštýně nejraději, ačkoli vlastnil hradů více. Byl jediný z rodu Kravařů, který měl Helfštýn za svůj hrad sídelní. Říkalo mu proto Lacek Helfštýnský.¹⁹⁴ Lacek je také pokládán za obnovitele přilehlého města Lipníka. V privilegiu z roku 1378 byly městu prominuty všechny platy a roboty, kterými bylo město povinno k helfštýnským pánům. K tomu se povolovalo volné stěhování a nižší městské soudnictví.¹⁹⁵

Roku 1372 se dostal do konfliktu s lukovskou větví Šternberků v oblasti Hostýnských vrchů, které ukončil příměřím v Dřevohosticích markrabě Jan Jindřich. V létě téhož roku uzavřeli Jan Jindřich a jeho syn Jošt spojeneckou úmluvu s Vokem z Kravař a jeho synem Janem, kterou zpečetil sám Lacek. Při majetkových sporech s markraběcími bratry v roce 1378 Kravařové kolísali. V roce 1381 stál Lacek na straně Prokopa a dobyl Joštův markraběcí hrad Hluboký u Hrubé Vody. Joštovi nezbylo nic jiného než Lackovi dát hrad do doživotní držby. Lacek z Kravař se poté stal věrným stoupencem a rádcem markraběte Jošta. V roce 1383 dostal Lacek s bratrem Vokem do zástavy hrad Hradec nad Moravicí.¹⁹⁶

Po smrti bratra Voka se stal poručníkem jeho dětí a zpravoval jeho majetky, a to hrad Štramberk, Starý a Nový Jičín, Vsetín a biskupská léna Rožnov a Místek. Lacek se společně s Joštem zúčastnil koupě Krnova od knížete Vladislava Opolského. Dále pomohl Joštovi urovnat další spory v Polsku. V druhé části markraběcích válek se stáhl do ústraní a věnoval se především rodinným záležitostem.¹⁹⁷ Na konci 14. století zemřeli oba Lackovi synové Drslav a Jan a také Lackův bratr Beneš, po kterém zdědil Fulnek a Bílovec. V poslední části markraběcích válek se stal přítelem Zikmunda Lucemburského. V roce 1400 získal další statky, a to Náměšť nad Oslavou a hrad Valašské Meziříčí. V roce 1404 získal panství Hoštejn a Tršice. V roce 1407 vystřídal Jana Krušinu z Lichtenburka ve funkci nejvyššího

¹⁹² Tamtéž, s. 180–181.

¹⁹³ JAN, Libor – DRAHOŠ, Zdeněk a kol.: *Osobnosti moravských dějin (1)*. Brno 2006, s. 116.

¹⁹⁴ VOJKOVSKÝ, R.: *Helfštejn: Hrad jižně od Lipníka nad Bečvou*. Dobrá 2012, s. 7–8.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 7.

¹⁹⁶ JAN, L. – DRAHOŠ, Z. a kol.: *Osobnosti*, s. 116–117.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 118–119.

purkrabího. Ve své funkci byl velmi aktivní a podílel se na rozhodování královské kanceláře, zasedáních českého zemského soudu a dalších činnostech správních úřadů.¹⁹⁸

Nejvýznamnějším počinem Lacka v době předhusitské, bylo jeho seznámení s mistrem Janem Husem a následný příklon k husitství. Navštěvoval jeho kázání v Betlémské kapli a postupně mezi oběma muži vzniklo přátelství. Po smrti markraběte Jošta v roce 1411 jej král Václav IV. jmenoval moravským zemským hejtmanem. Díky známostem a Lackovu vysokému postavení se mohlo reformní hnutí v podobě husitství šířit i na Moravě. Lacek v té době byl velice majetný šlechtic, který vlastnil šestnáct hradů, dva menší hrádky, minimálně tři tvrze, jedenáct měst, sedm městeček a sto osmdesát vsí.¹⁹⁹

Od roku 1412 se situace v českých zemích zhoršila a přibyla spousta odpůrců Husova učení. Lacek hledal oporu pro Jana Husa v jihočeských Rožmbercích. Po uvěznění Jana Husa v Kostnici Lacek spolu s dalšími šlechtici neváhal protestovat a poslal Zikmundovi protestní list 11 pánů a o čtyři dny později poslal podobný protest 250 českých a moravských pánů z Prahy. Hus byl ale přesto upálen 6. července 1415. Lacek se s tím nemohl smířit a svolal po zprávě o Husově smrti sjezd jeho stoupců do Prahy, z něhož vzešel 2 září 1415 Lackův nejvýznamnější státnický čin, a to protestní list 452 českých a moravských pánů a rytířů kostnickému koncilu.²⁰⁰

Po těchto událostech na Moravě, kdy v roce 1415 nastoupil jako legát pro Čechy a Moravu Husův odpůrce litomyšlský biskup Jan Železný, se Lacek z Kravař stáhl do ústraní a do dalších událostí již nezasahoval. Naposledy veřejně vystoupil 6. června 1416 se svědectvím pro krále Václava IV. o okolnostech zástavy hradu Drahotuše markrabětem Joštem Ctíborovi a Albrechtovi z Cimburka. Ještě tento rok v prosinci 1416 byl Lacek obviněn Janem ze Šumvaldu, že mu nedal zapsat do zemských desek prodaný hrad Brníčko. Tento půhon ale nebyl dojednáán, jelikož Lacek někdy v této době zemřel.²⁰¹

Byl pochován v augustiniánském klášteře ve Fulneku. Jeho manželka Markéta zesnula o rok později. Velké Lackovy majetky zdědili Petr Strážnický z Kravař a syn Voka z Kravař Jan.²⁰²

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 120–121.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 122–124.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 125–127.

²⁰¹ Tamtéž, s. 126–127.

²⁰² Tamtéž, s. 127.

3.4.2. Hrad Helfštýn (Helfštejn)

Helfštýn je dnes udržovaná a postupně obnovovaná zřícenina mohutného hradu, která stojí na hřebenu nad nejužším místem Moravské brány nad obcí Týn nad Bečvou, nedaleko od města Lipník nad Bečvou.²⁰³ Dnes se Helfštýn řadí mezi největší hradní zříceniny na našem území.²⁰⁴ Hrad nevznikl ani jako zeměpanský, ani jako šlechtický hrad v tom pravém smyslu slova, nýbrž jako hrad loupežnický.

Pobečví patřilo od nepaměti zeměpánu – českým knížatům, králům a posléze moravským markrabatům. Od konce 13. století toto území patřilo pánům z Drahotuš. Jednalo se o území mezi městem Lipníkem a hradem Drahotuší. Městem vedla důležitá obchodní cesta z Moravy do Slezska a Polska. Střídání panovníků po smrti posledního Přemyslovce nahrávalo loupežníkům. Původem slezský šlechtic Friduš či Helfried z Linavy byl jeden z nich, který zabral pánům z Drahotuš jak veškeré panství, tak i samotný hrad. Král Jan Lucemburský těmto bezbožníkům pohrozil a v roce 1311 přijel oficiálně na Moravu převzít ji pod svou moc a vzkázat všem škůdcům, že je konec loupění a bezpráví. Mnozí však nebrali královi výhrůžku vážně, a tak král proti nim do roka vyhlásil válečné tažení.²⁰⁵

Z toho plyne, že právě tehdy pan Friduš vlastnil kromě Račic u Brna i svůj nový hrad nad Bečvou, který si dal bez králova svolení postavit někdy mezi léty 1306-1312 a nazval jej podle svého jména Friduš (čili Helfried) Heflštýn. V této podobě je taky poprvé v roce 1348 uveden písemně. Hrad tedy prokazatelně nevznikl na nějakém dědičném panství, ale na násilím získaném území pánů z Drahotuš.²⁰⁶ Friduš byl z hradu vyhnán v roce 1312 vojskem krále Jana. Panovník kupodivu hrad Drahotuš i Helfštýn nevrátil zákonným majitelům, pánům z Drahotuš, ale daroval jej svému stoupenci a budoucímu olomouckému komorníkovi Vokovi I. z Kravař.²⁰⁷

Po smrti Voka v roce 1327-1329 převzal hrad jeho syn Jan z Kravař. V tu dobu se už pomalu rozpoutával spor mezi pány pravými a pány obdarovanými. Páni z Drahotuš se nesmířili s tím, že jim nebyly vráceny jejich hrady stojící na jejich panství. Samotný Jan z Kravař byl spřízněn s Čeňkem z Drahotuš, neboť jedna s Vokových dcer a Janových sester byla Čeňkovou ženou. Nakonec jim byl hrad Drahotuše vrácen, ale Helfštýn zůstal již s konečnou platností Kravařům.²⁰⁸

²⁰³ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 344.

²⁰⁴ PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 213.

²⁰⁵ VOJKOVSKÝ, R.: *Helfštejn*, s. 1-2.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 2-3.

²⁰⁷ DAVID, P. – SOUKUP, V.: *Dějiny hradů a tvrzí*, s. 344.

²⁰⁸ VOJKOVSKÝ, R.: *Helfštejn*, s. 4-6.

Kolem roku 1350 byl hrad vymezen mohutnou kamennou zdí ve tvaru nepravidelného oválu a jeho jádro tvořilo nádvoří s obytnou budovou paláce. Ohradní zeď byla už zřejmě tehdy obehnaná navíc parkánem, příkopem a valem, přes nějž vedl od jihozápadu vstup po dřevěném mostě. Za pánů z Kravař se na hradě hodně stavělo, především za Janova synovce Lacka z Kravař. Ten nechal vystavět před hrad pevně hrazené předhradí s novou branou do hospodářského dvora. Nová hradba byla opatřena čtyřmi nevelkými baštami pro strážné s kušemi a praky.²⁰⁹

Nejstarší gotická hradní kaple se nacházela na jihovýchodní straně vnitřního jádra. Výškově obsahovala úroveň přízemí a prvního patra. Obsahovala dvě pole křížové klenby, patrné otisky přízemních oblouků a zbytky římsy.²¹⁰ Kaple byla postavena někdy mezi lety 1328–1355. Ve svorníku kaple byl nalezen vytesaný erb se zkříženými ostrvemi, jenž měla ve znaku Klára z Lipé, manželka Jana z Kravař a dcera v té době druhého nejmocnějšího muže království Jindřicha z Lipé.²¹¹ Na Helfštýně se do dnešních dnů dochovaly zbytky všech tří kaplí, které byly během dalších několika století na hradě vybudovány. Jednalo se o výše zmíněnou raně gotickou, dále pak o pozdně gotickou a renesanční kapli. Nejedná se však o ojedinělý případ na našem území. Třemi kaplemi se může pyšnit také český hrad Karlštejn, zde je ale nutné připomenout, že se jednalo o větší reprezentativní objekt.²¹²

Za Lacka z Kravař se v hradní kapli vystřídali dva husitští kněží. Jednalo se o Oldřicha z Malhotic a Zikmunda z Jistebnice, kterému bylo v roce 1408 zakázáno kázat a pan Lacek si jej vzal s sebou na Moravu. Po smrti Lacka hrad zdědilo jeho jediné žijící dítě, a to dcera Eliška, která na hradě sídlila v letech 1416–1417. V roce 1417 se vedl soudní spor o hrad Helfštýn mezi Lackovou dcerou Eliškou a jejím strýcem Petrem Strážnickým z Kravař. Soud vyhrál strýc Petr a Elišku z hradu vypudil.²¹³

Na počátku husitských bouří stál Petr v opozici proti králi Zikmundovi a odmítl ho uznat za panovníka.²¹⁴ Petr na hradě Helfštýně přečkal plenění uherských vojsk na Moravě, která byla vyslána na popud krále Zikmunda. Petr poté kapituloval, hrad Helfštýn mu byl odňat, a odjel do Uherského Hradiště vyprosit si královu milost. Během lhůty čtyř týdnů

²⁰⁹ Tamtéž, s. 4–8.

²¹⁰ FIŠERA, Z.: *Moravské a slezské*, s. 42.

²¹¹ VOJKOVSKÝ, R.: *Helfštejn*, s. 4.

²¹² FIŠERA, Z.: *Moravské a slezské*, s. 16–42.

²¹³ VOJKOVSKÝ, R.: *Helfštejn*, s. 8.

²¹⁴ GLOMBOVÁ, Hana: *Hrad Helfštýn a osobnost Zdeňka Gardavského*. Brno, Historický ústav FF MUNI, 2015 (nepublikovaná diplomová práce), s. 13.

musel i se svými syny přijmout pokání.²¹⁵ Usmiřování vypadalo slibně a v roce 1422 Petr získává funkci moravského zemského hejtmána. Roku 1425 se Petr od krále znovu odvrátil, takže s návratem Helfštýna se už nedalo počítat.²¹⁶

Hrad Helfštýn nebyl pro Petra hradem sídelním (sídlil ve Strážnici a od roku 1420 na Plumlově) a tak se v roce 1434 dostal hrad do rukou válečníka a příbuzného Jana Messenpeka, práva však dále náležela Kravařům. Po smrti Petra převzal hrad Helfštýn jeho syn Jiří z Kravař, který někdy v letech 1444–1447²¹⁷ prodal Helfštýn Vokovi ze Sovince.²¹⁸ Hrad Helfštýn Kravařové drželi po celé čtyři generace.²¹⁹

²¹⁵ SVOBODA, Josef: *Šlechta na Moravě v husitském období*. Olomouc, Katedra historie FF UPOL, 2017 (nepublikovaná diplomová práce), s. 41.

²¹⁶ GLOMBOVÁ, H.: *Hrad Helfštýn*, (nepublikovaná diplomová práce) s. 14.

²¹⁷ D. Papajík se přiklání k létům 1444 nebo 1445, PAPAJÍK, D.: *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*. Praha 2005, s. 138.

²¹⁸ GLOMBOVÁ, H.: *Hrad Helfštýn*, (nepublikovaná diplomová práce), s. 14.

²¹⁹ VOJKOVSKÝ, R.: *Helfštejn*, s. 6.

Závěr

Cílem mé bakalářské práce bylo shrnout veškerou relevantní literaturu k problematice vývoje některých hradů, které ve středověku souvisely se šlechtickou reprezentací. S pomocí čtyř vybraných rodů bylo zjišťováno, jakým způsobem přední stavitel a majitel hradu přistupoval k hradní architektuře, jaký vztah měl ke svému hradu, eventuálně jakým jiným způsobem se projevovala jeho reprezentace.

Rodová hradní architektura byla pro všechny čtyři rody a jejich iniciátory nadmíru důležitá, jelikož demonstrovala jejich prestiž, postavení a hrdost. Stavba hradu byla velice finančně i časově náročná, a to si nemohl dovolit každý šlechtic. Všichni výše zmínění iniciátoři hradů pocházeli z nejváženějších moravských rodů a plnili v markrabství moravském, či českém království vysoké funkce. Nejvýznamnějším prvkem hradní architektury na hradě byly honosně vyzdobené hradní kaple, které iniciátoři nechali vystavět v průběhu několika let, na všech čtyřech uvedených hradech. Do dnešní doby se dochovalo jen málo prvků z původních gotických kaplí (kromě Šternberka), většina byla přestavěna jinými budoucími majiteli, nebo se již na hradě nenachází. Přesto se však majitelé snažili v hradní architektuře zanechat po sobě alespoň nějaký odkaz. Příkladem jsou vytesané erby a erbovní štítky na hradě Pernštejně, Helfštýně a Šternberku.

Vybraná šlechtická sídla vznikala především ve 12. a 13. století v období začínající gotiky za vlády Přemyslovců. Jejich stavitelé se z větší části inspirovali stavebními podobami královského hradu. Každý z výše zmíněných hradů vznikl za jiných okolností a každý z nich později plnil jinou funkci. Bítov byl založen jako zeměpanský hrad Břetislavem I., kde chránil hranici v případě vojenských konfliktů. O několik stovek let později od roku 1319 se Bítov stal rezidenčním sídlem větve Bítovských Lichtenburků. O největší přestavbu hradu se zasloužil Rajmund z Lichtenburka. Pernštejn byl opravdovým sídelním hradem rodu Pernštejnů od doby založení hradu až po vymření rodu. Přestavbu hradu ve vrcholném středověku inicioval Vilém z Pernštejna, který hrad využíval pro své lapkovské činy. Moravský Šternberk vznikl jako obranné sídlo moravské větve Šternberků. Později ho Albert II. ze Šternberka přestavěl na reprezentativní sídlo, a sám se zasloužil o přestavění hradní kaple. Helfštýn byl založen jako loupežnický hrad na zabraném území pánů z Drahotuš. Po konfiskaci hrad připadl pánům z Kravař. Největší přestavbu hradu zajistil Lacek z Kravař, který hrad využíval jako rodové sídlo.

Důležitou formou reprezentace byl šlechticův predikát, který většinou odvozoval od svého hradu. Z výše zmíněných rodů to jsou páni z Lichtenburka, kteří převzali svůj predikát

od hradu Lichnice (Lichtenburku), páni ze Šternberka od svého sídla v Čechách (Český Šternberk) a Páni z Pernštejna od hradu (Pernštejna). Všechny tyto rody, nebo alespoň jedna z větví rodu, zde sídlily až do svého zániku, a měly k hradu vřelý vztah. Naopak páni z Kravař si svůj predikát odvozovali od města Kravaře poblíž Opavy. Neexistují tedy žádní páni z Helfštýna. Za tímto zřejmě stojí fakt, že Helfštýn byl jen jednou sídelním hradem, a to za Lacka z Kravař a nikdo z jeho příbuzných neměl zájem se na hradě usadit.

Šlechta si nevytvářela rodovou reprezentaci nejen vybudováním svých sídel, nýbrž se snažila o posílení rodových legend, které se dochovaly do dnešní současné doby. Projevem reprezentace se stala například i fundační činnost, kterou prováděli jak Moravští Šternberkové ve Šternberku, tak i Kravařové ve Fulneku.

S prací by se určitě dalo dále pokračovat a postupně přidávat další moravské rody, které by nám zase více umožnily zjistit další formy jejich reprezentativních činností. Věřím, že práce bude dobrou pomůckou pro vysvětlení problematiky vývoje rodových sídel, které jsou úzce spojené se šlechtickou reprezentací.

Seznam zkratk, pramenů, literatury a internetových zdrojů

Zkratky

CDB Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae

CDM Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae

RBM Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

Prameny

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae V (1294–1306). Edd. Boček, Antonín – Chytil, Josef. Brunae 1850.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1 (1253–1266). Edd. Šebánek, Jindřich – Dušková, Sáša. Praegae 1974.

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: *Kronika česká*. Ed. Link, Jan, doslov Voit, Petr. Praha 2013, s. 557–571.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II (1253–1310). Ed. Emler, Josef. Praegae 1882.

Literatura

BALETKA, Tomáš: *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*. Praha 2003.

BOBKOVÁ, Lenka: *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*. Praha 2018.

ČORNEJ, Petr a kol.: *Stížný list: České a moravské šlechty proti upálení mistra Jana Husa 1415–2015*. Okrouhlice 2015.

DAVID, Petr – SOUKUP, Vladimír: *Dějiny hradů a tvrzí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2017.

DOHNALOVÁ, Petra: *Středověké sakrální stavby a jejich doklady na moravských hradech*. Brno, Ústav archeologie a muzeologie FF MUNI, 2006 (nepublikovaná diplomová práce).

DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel: *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.

DURDÍK, Tomáš: *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*. *Castellologica Bohemica* 7, 2000.

DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. 3. vyd. Praha 2009.

- DURDÍK, Tomáš: *K počátkům šlechtických hradů v Čechách*. Archeologické rozhledy 56, 2004, č. 1.
- ELIÁŠ, Jan: *Státní hrad Bítov*. Brno 1979.
- FIŠERA, Zdeněk: *Moravské a slezské hradní kaple*, Velké Přílepy 2017.
- GLOMBOVÁ, Hana: *Hrad Helfštýn a osobnost Zdeňka Gardavského*. Brno, Historický ústav FF MUNI, 2015 (nepublikovaná diplomová práce).
- HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty*. Praha 1992.
- HOFFMANN, František: *Vilém z Pernštejna*. Časopis Matice moravské 87, 1968.
- HOSÁK, Ladislav: *K založení hradu a města Šternberka*. Středisko. Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci. Ostrava 1977.
- JAN, Libor – DRAHOŠ, Zdeněk a kol.: *Osobnosti moravských dějin (I)*. Brno 2006.
- JAN, Libor: *Nástin vzniku vývoje české a moravské šlechty (s důrazem na její počátky)*. Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 2.
- JAN, Libor: *Statuta Konráda Oty a problémy jejich historické a právněhistorické interpretace*. Časopis Matice moravské 136, 2017, č. 1.
- JAN, Libor: *Z vysočinských hvozdů do čela země: Dramatické osudy rodu zubří hlavy ve středověku*. Dějiny a současnost 34, 2012, č. 8.
- JOSEFÍK, Jiří – SYSEL, František – TOGNER, Milan: *Hradní kaple na Moravském Šternberku*. Umění 24, 1976.
- JUŘÍK, Pavel: *Šternberkové: Panský rod v Čechách a na Moravě*. Praha 2013.
- KALÁBOVÁ, Lenka – KONEČNÝ, Michal a kol.: *Hrad Pernštejn*. Kroměříž 2015.
- KAŇÁK, Bohdan – KOUDELA, Miroslav – MRACKÝ, Jan: *Šternberk slovem i obrazem*. Olomouc 1996.
- MUSIL, František: *Úvod do kastelologie I. část*. Hradec Králové 2006.
- MUSIL, František: *Hrady a zámky na Moravě*. Praha 1987.
- PAPAJÍK, David: *Nejvýznamnější šlechtické rody na Moravě podle zemských desk*. In: Borovský, T. – Jan, L. – Wihoda, M. a kol. (edd.): *Ad Vitam et Honorem: profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno 2003.
- PAPAJÍK, David: *Páni ze Svince. Dějiny rodu moravských sudích*. Praha 2005.
- PAVELEC, Petr (ed.): *Hrady a zámky objevované a opěvované: Průvodce výstavou*. České Budějovice 2014.
- PLAČEK, Miroslav: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. 2. vyd. Praha 2007.
- PLAČEK, Miroslav: *Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1996.

- POKLUDA, Zdeněk: *Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníkům ke Karpatům*. Praha 2012.
- PRUCEK, Josef: *Albert ze Šternberka – raněhumanistický mecenáš*. Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci 1973.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. Díl 12. Praha 1900.
- SÍČ, Jan: *Hospodaření tří generací rodu pánů z Pernštejna v průběhu 16. století*. Praha, Ústav českých dějin FF UK, 2012 (nepublikovaná diplomová práce).
- SOMER, Tomáš: *Smil z Lichtenburka: Příběh velmože bouřlivého věku*. České Budějovice 2012.
- SOMER, Tomáš: *(Havlíčkův) Brod za Rajmunda z Lichtenburka*. Havlíčkovobrodsko 33. Sborník příspěvků o historii regionu. Havlíčkův Brod 2018.
- SOMER, Tomáš: *Zvěřinský episkopát Alberta ze Šternberka (1356–1364)*. *Studia Theologica* 22, 2020 (v tisku).
- SOMER, Tomáš: *Mongolský vpád na Moravu roku 1241 mezi faktem a mýtem, část II. Mýtus*. *Vlastivědný věstník moravský* 70, 2018, č. 3.
- STARÝ, Marek: *Existoval ve středověkých Čechách tzv. hradní regál? Několik úvah o rozsahu panovnických práv ve středověku*. *Právněhistorické studie* 41, 2012.
- STARÝ, Marek: *Příspěvek ke genealogii moravskošternberské větve pánů ze Šternberka*. *Střední Morava* 9, 2003, č. 16.
- STEHLÍK, Miloš: *Státní hrad Pernštejn*. Brno 1966.
- STEHLÍK, Miloš: *Pernštejn: státní hrad*. Brno 1976.
- SVOBODA, Josef: *Šlechta na Moravě v husitském období*. Olomouc, Katedra historie FF UPOL, 2017 (nepublikovaná diplomová práce).
- ŠIMÍKOVÁ, Michaela: *Středověké hrady v současné krajině*. Lednice, Ústav plánování krajiny ZF MENDELU, 2018 (nepublikovaná diplomová práce).
- ŠIMŮNEK, Robert: *Hrad jako symbol myšlení české středověké šlechty*. *Český časopis historický* 108, 2010, č. 2.
- ŠIMŮNEK, Robert: *Paměť a tradice v prostředí české šlechty v pozdním středověku*. *Mediaevalia Historica Bohemica* 10, 2005.
- ŠIMŮNEK, Robert: *Prestižní a patetické titulatury – šlechtická hrdost, pýcha, závist i výsměch*. In. DOLEŽELOVÁ, Eva – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel (edd.): *Evropa a Čechy na konci středověku*. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004.

TEPLÝ, Jaroslav: *Rod Pernštejnů za přemyslovských a lucemburských králů*. Pardubice 2016.

URBAN, Jan: *Lichtenburkové vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003.

URBAN, Jan: *Kultivovaný a ctižádostivý kariérista aneb Z Čech až na konec jižní Moravy*.

In: *Ad Vitam et Honorem: profesor Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno, 2003.

VANÍČEK, Vratislav: *"Právo na hrad" a hradní regál – hodnocení souvislostí revindikačních sporů ve 13. století v českých a alpských zemích*. In: Antoniewicz, Marcell (ed.): *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie środkowej i wschodniej*. Warszawa 2002.

VOJKOVSKÝ, Rostislav: *Šternberk: Hrad – zámek ve stejnojmenném městě*. Dobrá 2007.

VOJKOVSKÝ, Rostislav: *Helšštejn: Hrad jižně od Lipníka nad Bečvou*. Dobrá 2012.

VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha 1999.

WIHODA, Martin: *Vladislav Jindřich*. Brno 2007.

ZAPLETAL, Prokop: *Moravské Kravařsko. Politický okres novojičský*. Hranice 1898.

ZÁRUBA, František: *Hradní kaple I. doba přemyslovská*. Praha 2014.

ZÁRUBA, František: *Hradní kaple II. doba lucemburská*. Praha 2015.

ŽEMLIČKA, Josef: *K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku*. Český časopis historický 110, 2012, č. 2.

Internetové zdroje

ŠKRABAL, Jakub, *Hrad Pernštejn a Nedvědice*. In.

<https://www.nedvedice.cz/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=4> [cit. 23. 4. 2020].